

H. İBRAHİM DEMİRKAZIK*

Mustafa Fennî'nin (öl.1745) Lugazlarının Özellikleri ve Divan'ında Olmayan Yedi Lugazının Tenkitli Metni

Features of Mustafa Fennî's 'Lugazs' and Critical
Text of Seven 'Lugaz's Nonexistent in His Divan

Ö Z E T

Konusu esmâ-i hüsnâ, esmâ-i nebî ve insan isminden başka her şey olabilen ve genellikle manzum olan lugaz, klasik Türk şüirinde herhangi bir şeyin özellikleri anlatılarak onun isminin bulunması amaçlanan bilmececi. Hazırlanan bu yazıda 18. yüzyıl şairlerinden Mustafa Fennî'nin lugazları ele alınmış, bunların şekil ve ifade özellikleri üzerinde durulmuştur. Fennî'nin kaleme aldığı lugazlara konu ettiği unsurlar ve bu unsurların benzetildiği öğeler tespit edilerek lugazların dikkat çekici yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanında şairin, lugazların içine yerleştirdiği ipuçları, kendi lugazları ile ilgili görüş ve yaklaşımları da örnek beyitlerden yola çıkılarak ele alınmıştır. Ayrıca Fennî'nin lugaz mecmualarında olan ve divanında yer almayan yedi lugazının tenkitli metni yayınlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELE

Divan şiiri, Mustafa Fennî, lugaz, bilmece.

ABSTRACT

"Lugaz" is a classic literary term that its object can be everything other than a name of person and is generally written in verse. It is a kind of puzzle that aims to find its name after describing the features of an object in the classical Turkish poetry. In this writing, the "lugaz" of Mustafa Fennî, one of the 18th century poets, is discussed by underlining its forms and expression points. By analyzing the components that are the topic of "lugaz" and the subjects that resemble these components, the noteworthy aspects of "lugaz" are put forward. Beside the poet's keywords in "lugaz", his opinion and approaches about his own "lugaz" are also pointed out with the sample verses. Though the Fennî's critical text of his seven "lugaz" is available on the lugaz mecmuas it does not exist in his divan.

KEYWORDS

Divan poetry, Mustafa Fennî, lugaz, puzzle.

1. Giriş

1.1. Lugazın Sözlük Anlamı ve Özellikleri

Lugazın kelime anlamı için Hüseyin Remzî, "Cem'î elgâz gelir ve fare ve Arap tavşanı tabir olunan yaban faresinin yuvalarına denilir. Tevriye ve ta'miye ile hafr eylediklerine mebnû fi'l-asl Arap tavşanının yuvasına ıtlak olunur idi ve burgaç olup sa'bü'l-mürûr olan yola da ıtlak

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul. (ibrahimdemirkazik@hotmail.com)

olunur. Lağımlarda sıçan yolu ondan me'hûzdur ve meyl etmek." (1305: II/277); Ahterî Mustafa Efendi, "Meyl etmek, yaban faresinin delikleri manasınadır, cem'î elgâz gelir. Ve dahi lugaz şu eğri çepreşik yola derler ki sâlikine müşkil ola." (2009: 580); Hüseyin Kazım Kadri, "Bazı hayvanların saklanmak için toprakta açtığı delik, inin küçüğü." (1945: IV/296) karşılıklarını vermişlerdir.

Bir edebiyat terimi olarak "lugaz"ı Hüseyin Remzî, "Ta'miye olunmuş mestürü'l-merâm olan kelâma denilir, Fârsîde çîstân ve Türkçede bilmece tabir olunur. Nitekim üdebâ ve şu'arâ nazmen ve nesren bir nesneyi nazikâne setr ve ta'miye ile tertip ederler, muammadan farkı lugaz suâl tarikiyle olur." (1305: II/277) biçiminde tanımlamaktadır. Hüseyin Kazım Kadri, "Edebiyatta bazı evsâfın zıkr ü tasrihiyle iktifa veya müphem bir tarzda ifade edilen mevzun söz, bilmece, yanılmaç." (1945: IV/296); Tahirü'l-Mevlevî ise "Manzum bilmece" olarak tanımlamış ve "Divan şairleri, her şey hakkında lugaz yaparlar, onu bir takım teşbihler, îhamlar, hatta harflerin ebcet hesabındaki kıymetleriyle anlatırlardı." (Tahirü'l-Mevlevî 1973: 93) demiştir. Seyit Kemal Karaalioğlu lugazı "Bilmece, anlaşılması, çözülmesi güç söz, konu olan şeyin ismi kapalı şekilde söylendikten sonra ne demek istendiği sorularak yapılan bir söz oyunu." (1978: 429); Âmil Çelebioğlu, "Klasik edebiyatta mevzu'u insan isminden başka her şey olan bilmecelere lugaz denilir." (1978: 43); Şükrü Elçin, "Lugaz, Arapça bilmece demektir. Bir çeşit muammadır. Bir ismi değil, bir şeyi gizlemek üzere düzenlenen hüner." (1993: 619); İskender Pala "Manzum bilmece, bir şeyin özelliklerini söyleyerek ne olduğunun bilinmesini istemek amacıyla düzenlenen şiir." (1995: 350) olarak lugazı tanımlamışlardır. Bütün bu ifadelerden lugazı, insan dışında herhangi bir şeyin çeşitli özellikleri üzerinde durulup bununla ilgili ipuçları verilerek, şairce gizlenen adının okur tarafından bulunması amaçlanan manzum ve mensur bilmece, şeklinde tanımlayabiliriz.¹

¹ Lugazla ilgili diğer tanım, değerlendirme ve örnekler için ayrıca bk. Gibb 1943: 91-92; Onay 1996: 382-383; Elçin 1970: XI-XII; Çelebioğlu ve Öksüz 1979: 17-32; Dilçin 1983: 490; Levend 1984: 564; Mermer ve Koç 2005: 63.

Bilindiği gibi, cevabı Allah'ın isimleri (esmâ-i hüsnâ), Hz. Muhammed'in isimleri (esmâ-i nebî) veya diğer özel isimler olan bilmecele muamma denir. Bunların dışındakiler ise lugazın konusuna girer (Öztoprak 2007: 146). Ayrıca lugazlar metindeki bilgiler, ipuçları, işaret ve imâlar değerlendirilerek sezgi veya istihraç suretiyle çözülebildiğinden çok defa muammaya göre daha uzun ve ayrıntılı manzumeler olarak düzenlenir (Uzun 2003: 223).

Bir çeşit söz oyunu olan lugaz, gerçekte Arap edebiyatının malıdır ancak Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiştir (Pala 1995: 350). Lugaz 15. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında gelişmeye başlamış ve bilhassa 18. yüzyılda en verimli dönemini yaşamıştır (Çelebioğlu 1978: 43). Lugazlarda tasvir edilen nesnenin özellikleri ve türlü nitelikleri elden geldiğince somutlaştırılarak verilmeye çalışılır. Lugaz bir söz sanatı olduğu için, düzenleyen şair, gözlem gücü ve hayalinin genişliği ölçüsünde ele aldığı nesneyi anlatmaya çalışır. Çoğu zaman da lugaza konu olan nesne tasvir edilirken, okuyucuyu şaşırtacak, yanıltacak, duraksatacak, kararsızlık içine düşürecek benzetmelere başvurulur (Dilçin 1993: 83). Genellikle manzum olan lugazlarda nazım biçimi olarak çoğunlukla mesnevi kullanılmıştır. Bu nazım biçiminin dışında kıt'a ve gazel nazım biçimi de lugaz yazımında tercih edilmiştir. Manzum lugazların beyit sayıları takriben bir ila yirmi beş beyit arasında değişebilir (Çelebioğlu 1978: 44). Lugazlar genellikle "ol nedür kim...", "nedür ol kim...", "ol ne...dir", ya da "bir acayip nesne gördüm", "karşıda gördüm durur..." gibi bir kalıp sözle başlar (Dilçin 1993: 84).

Lugaz, lafız ve mana lugazları olarak iki temel kategoriye ayrılır. Lafız lugazlarının birden çok manaya sahip kelimenin uzak veya karşıt anlamını kastetmek, kelimeyi anlamlı sözcüklere bölüp verilen müteradifleriyle bilinmesini istemek, iki kelimeyi bitişik yazmak, bir kelimeyi parçalayıp yazmak, nokta değişikliği yapmak, tersinden okumak ve başka bir dile nakletmek gibi birçok çeşidi vardır. Mana lugazlarında ise bir şeyin anılan vasıflarıyla bilinmesi istenir (Durmuş 2003: 221).

Lugaz yazmak veya çözmek için öncelikle dil mantığına sahip olmak, Türkçeyi ve onun yanında Arapça ve Farsçayı iyi bilmek lazımdır. Bunlarla birlikte İslâm dini, halk inançları, geniş halk kültürü, ebceet hesabı konularında da bilgili olmak gerekir. Bütün bu sayılanların yanında

şairin sorularını iyi gizleyebilmesi, okuyucunun da cevabı bulabilmesi için kıvrak bir zekâya sahip olması şarttır (Öztoprak 2007: 146).

Lugazlarda umumiyetle şairin mahlası geçmezse de bilhassa uzun parçaların sonunda mahlasın zikredildiği görülür. Lugazlar sadece manzum değil, mensur da olabilir. Yalnız mensur şekli fazla revaç bulunmamıştır (Çelebioğlu 1978: 44). Divan edebiyatında şairler söz oyunlarına önem vermiş ve hemen hepsi birkaç lugaz denemesi yapmıştır (Pala 1995: 350). 18. yüzyıl tezkirecilerinden Mustafa Safâyî Efendi *Tezkire-i Safâyî*'de "fenn-i lugaz" da başarı gösteren şairler olarak Sâbit, Rahîmî, Râzî, Reşîd, Sırrî, Şûrî, Şehdî ve Ferdî'yi gösterir (Çapan 2005: 211). Sâlim Efendi, tezkiresinde İshak Efendi, Ahmed-i Dîğeri ve yukarıda da anılan Reşîd'i lugaz konusunda öne çıkmış şairlerden sayar (Çapan 2005: 215–219). Râmîz *Âdâb-ı Zurafâ*'da Behçet, Haşmet ve Reşîd'i, Esrar Dede *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîye*'de Fânî Dede'yi lugaz şairi olması dolayısıyla zikreder (Çapan 2005: 221). Bunlara ek olarak Âmil Çelebioğlu; Ahmed Paşa, Şeyh Gâlib, Lâmiî, Nâbî, Âşık Ömer, Rahmî, Vehbî, Sücûdî, Vahyî, Nedim, Zarîfî, Zamîrî, Saîdî, Fazlî, Râşid, Lebib, Emînî, Zîver, Sâmi ve bu çalışmada lugazları üzerinde durulan Fennî'den bahseder (Çelebioğlu 1978: 45). Ayrıca tespit edebildiğimiz lugaz yazan diğer bazı şairler ise şunlardır: Ali Şir Nevâyî, Âtîf, Antakyalı Münif, Besîm, Ebûbekir Celâlî, Enderunlu Vâsîf, Fatin, Hâkî Mehmed Efendi, Himmet-zâde Abdî, Hulûsî, Kelâmî, 'İzzî, 'İzzet, Leyla Hanım, Lutfî, Mustafa Cinânî, Muvakkit-zâde Pertev, Nâfi, Nâ'î, Na'tî, Nazîf, Nazîr İbrahim, Nazîm, Nebzî, Nevres-i Kadîm, Mirza-zâde Neylî, Ravzî, Resmî, Sâlim, Subhî, Subhî-zâde Feyzî, Şeref Hanım, Şerîf, Şeyhülislam Esad ve Vâsîk.

Her devirde gerek zekâyı ve algıyı diri tutmak, gerekse eğlenmek maksadıyla insanın gizem çözme merakına hitap eden bilmece ve bulmacalar revaç bulmuştur. Bunlar ayrıca insanın bilgi ve zekâsını test etmenin pratik yollarından biridir. Divan şiirinde de bu maksatla muamma ve lugaz türlerinin yazıldığını görüyoruz.

Lugazlarda şairler, sordukları varlıkların veya nesnelere isimlerini gizlemişler, bu ismin hem lugazın tamamının okunması, hem de muhtelif ipuçlarının değerlendirilmesi suretiyle tespit edilmesini amaçlamış-

lardır. Bu da lugazların tam anlamıyla bir bilmece niteliği taşımasına neden olmuştur. Halk edebiyatı ürünlerinden bilmece ile benzer nitelikler gösteren lugaz divan şairlerince sevilmiş; gerek yazımı, gerekse de çözümü konusunda incelendiği kadarıyla şairlerce epey mesai harcanmıştır. Şairler, dile hakim olma ve zekâyla ilgili yeteneklerini hem lugaz yazarak hem de çözümler gösterme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu şairlerden biri de bu yazıda ele alınan Mustafa Fennî'dir. Şairin tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanan *Divan*'ında 59'u lugazlar bölümünde biri ise bir tarih manzumesinin içinde olmak üzere 60 lugazı vardır.² Doktora çalışması esnasında taranamayan lugaz mecmuaları daha sonra taranmış, böylece Fennî'nin lugazlarının tamamının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu tarama sonucunda şairin *Divan*'ında yer almayan yedi lugazı daha tespit edilmiştir.³

Bu çalışmada gerek lugazlarının niteliği gerekse sayısı açısından lugaz türünün dikkat çekici temsilcilerinden biri olan Mustafa Fennî ve onun lugazlarının özellikleri üzerinde durulmuş, lugaz mecmularında tespit edilen yedi lugazının tenkitli metni de ortaya konulmuştur. Mustafa Fennî mecmulardakiler de dahil olmak üzere 67 lugaz yazmıştır. Bunlar genellikle "lafız lugazı" niteliği taşıyan manzumelerdir. Bu bakımdan şair cevabı okuyucuya sezdirmek için lugazların içinde lafzî ipuçları vermiştir. Fennî, konu bakımından ise lugazlarında herhangi bir sınırlama yapmamıştır.

Çalışmada kullanılan kısaltmalar şunlardır: L: Fennî'nin tespit edilebilen tek eseri olan ve tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanan *Divan*'ındaki lugazlar, ML: Bu çalışmada metni yayınlanan ve yalnızca lugaz mecmualarında bulunan lugazlar, T: Tarih manzumesi, H: Hicrî, M: Milâdî, AE Mnz 719: Millet Kütüphanesi Ali Emirî Bölümü Manzum 719'da kayıtlı lugaz mecmuası, AE Mnz 718: Millet Kütüphanesi Ali Emirî Bölümü Manzum 718'de kayıtlı lugaz mecmuası, AE Mnz 567:

² Demirkazık (2009).

³ Taranan Mecmualar: Millet Kütüphanesi Ali Emirî Edebiyat 76, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 567, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 718, Millet Kütüphanesi Ali Emirî 719, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1129, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 774, Milli Kütüphane 60 Hk 18/9.

Millet Kütüphanesi Ali Emirî Bölümü Manzum 567'de kayıtlı mecmua, 06 Mil Yz A 774: Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 774'te kayıtlı lugaz mecmuası, 06 Mil Yz A 1129: Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1129'da kayıtlı lugaz mecmuası.

Bu yazıda yararlanılan beyitler için yalnızca lugaz numarası ve beyit numarası verilmiş beytin yayında bulunduğu sayfa numarası gösterilmemiştir (Örnek: L. 12/1).

1.2. Mustafa Fennî Hayatı ve Eserleri

Mustafa Fennî'nin nerede ve ne zaman doğduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Fennî'ye dair bilgilerin yer aldığı kaynakların hiçbirinde şairin genç yaşta öldüğüne ilişkin bir bilgi veya ipucu bulunmaması, vefat ettiğinde belli bir yaşın üzerinde olduğunu düşündürmektedir.⁴ Buradan hareketle ölüm tarihi bilinen şairin (H. 1158/M. 1745) doğum tarihinin büyük ihtimalle 17. yüzyılın sonlarına denk gelen bir zaman olduğu söylenebilir. Fennî'nin doğum yeri de büyük olasılıkla İstanbul'dur. Şairin hangi aileden olduğu, babasının kim olduğu, kardeşlerinin olup olmadığı vb. konularda kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır.

Mustafa Fennî'nin tahsili hakkında da elde kesin bir bilgi yoktur. Ancak kaynaklarda kibar dairelerinde, yani dönemin yüksek tabakasına mensup, soylu ve seçkin kişilerinin muhitinde yetiştiğinin belirtilmiş olması (Erdem 1994: 241; Mehmed Süreyyâ 1997: IV-1/30) onun iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Ayrıca şairin mesleğinin, *Âdâb-ı Zurfâ*, *Sicill-i Osmânî* ve *Tuhfe-i Nâilî*'de belirtildiği üzere hâcegânlık olması (Erdem 1994: 241; Mehmed Süreyyâ 1997: IV-1/30; Tuman 2001: II/787) onun bu makama gelmek için hatırı sayılır bir tahsil gördüğü fikrini destekler. Buradan yola çıkarak Fennî'nin devlet dairelerinde yazı işleri ile uğraşan bir kişi olduğu söylenebilir. *Âdâb-ı Zurfâ*'da yer alan "*Nice menâsıb-ı 'aliyye ile karîn-i âmâl...*" (Erdem 1994: 241) ifadesinden şairin devlette çeşitli görevlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁴ Bu kaynaklar: Erdem 1994: 241; Mehmed Süreyyâ 1997: IV-1/30; Tuman 2001: II/787; Komisyon 1965: III/735.

Fennî, M. 1735'te divan tertip etmiştir. Şairin kendi düşmüş olduğu tarih sayesinde bu hadisenin zamanının bilinmesi mümkün olmuştur. Bununla ilgili tarih beyti aşağıdadır:

Dil ile hâmeyle tab'-ı pâk ile yek-dil olup
Sâl-i târîhi budur tertîb-i dîvân eyledük⁵ T. 215/2

Şair ölümüne yakın bir dönemde hac yolculuğunu gerçekleştirmiştir (Erdem 1994: 241; Mehmed Süreyyâ 1997: IV-1/30). Şairin ölümü üzerine yazılan tarih manzumesinde geçen "*Hâcî Fennî hacc idüp geldi vü gitti Cennet'e*" (Demirkazık 2009: I/6) dizesi onun ölümüne yakın bir dönemde bu ibadeti gerçekleştirdiği bilgisini desteklemektedir. Buradan yola çıkarak Fennî'nin muhtemelen M. 1744–1745'li yıllarda hacca gitmiş olduğu söylenebilir. Şair, hac dönüşü H. 1158/ M. 1745 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir (Erdem 1994: 241; Mehmed Süreyyâ 1997: IV-1/30). Fennî'nin ölüm tarihi ve hacca gittiğine ilişkin bilgi *Divan*'ının İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T. 58'de kayıtlı nüshasının sonunda yer alan İzzet Efendi'ye ait tarih manzumesinin şu beytinde yer almaktadır:

Fevtini gûş eyleyüp hâtif didi târîhini
Hâcî Fennî hacc idüp geldi vü gitti Cennete⁶

Şairin mezarı İstanbul'dadır (Erdem 1994: 242). Ancak İstanbul'da hangi mezarlığa defnedildiğine dair elde bilgi bulunmamaktadır.

Fennî'nin *Divan*'ından başka eseri tespit edilememiştir. Şairin *Divan*'ının bilinen üç nüshası mevcuttur. Bunlar: Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi Bölümü 473'te kayıtlı nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T. 58'de kayıtlı nüsha ve Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 3551'de kayıtlı nüshadır. *Fennî Divanı* 8 tahmis, 4 tesdîs, 373 gazel, 15 şarkı, 4 müstezat, 366 matla', 1 Sâhil-nâme mesnevisi, 8 kıt'a, 215 tarih manzumesi, 1 lugaz yollu tarih manzumesi, 59 lugaz olmak üzere 1054 manzumeden müteşekkildir.

⁵ H. 1148 / M. 1735.

⁶ H. 1158, M. 1745.

2. Mustafa Fennî'nin Lugazlarının Özellikleri

2.1. Lugazların Şekil Özellikleri

2.1.1. Nazım Biçimi ve Vezin

*Fennî Divanı'*nda biri lugazlı tarih manzumesi şeklinde olmak üzere 60 lugaz bulunmaktadır. Bunlardan 58'i mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Birinde ise gazel nazım şeklinin özellikleri görülmektedir (L. 24). Tarih manzumesinin içine yerleştirilen lugazda ise şair tarih manzumesine kıt'a nazım biçimi ile başlamış ancak manzumenin lugaz olan ve yedi beyitten oluşan bölümünü gazel nazım biçimi ile yazmıştır (T. 177). Mustafa Fennî, lugaz mecmualarında tespit edilen 7 lugazının 4'ünde mesnevi, 2'sinde kıt'a birinde ise gazel nazım biçimini kullanmıştır. Tespitlerimize göre Fennî'ye ait toplam 67 lugazın 62'si mesnevi, 3'ü gazel, 2'si ise kıt'a nazım şekli ile kaleme alınmıştır.

Şairin lugazlarında kullandığı altı farklı aruz kalıbının ikisi uzun; dördü ise kısa kalıplardır. Fennî, lugazlarının 64'ünde (%95) aruzun kısa kalıplarını kullanmıştır. Bunların arasında en fazla "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün"ü tercih etmiştir (28 lugaz – %42). Diğer taraftan Fennî'nin lugazlarının çoğunun vezin açısından kusurlu oldukları söylenebilir. Şair aşağıdaki beyitte bu durumu kendisi de dile getirmektedir:

Bu lugaz vezne gelmez ey Fennî
Hele 'ayb eylemem begenmeyi L. 29/7

Fennî'nin, lugazlarında sıklıkla imaleye başvurduğu görülmektedir. Öyle ki hemen her beyitte en az bir imale yer almaktadır. Bunun başlıca nedeni sorulan nesnenin özelliklerini hakkıyla ifade eden kelimelerin kullanılma zorunluluğu olsa gerektir. Ayrıca şairin sade bir dil kullanma çabasının da bunda etkisi olduğu muhakkaktır. Aşağıya örnek olarak alınan beyitteki imalelerin çokluğu dikkat çekmektedir.

Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün
+ + - - / + + - - / + + -

Gâh efendilere arkadaşdur
Geh yeniçeri ile yoldaşdur L. 8/6

a ...” yani kıt’a nazım biçiminde kafiyelenmiştir. Mustafa Fennî, lugazlarında “cinas-ı mutarraf” a sıkça başvurmuştur:⁷

Kim diler ise berâber *salma*
Elde mâl olmalıdır ki *alına* L. 58/2

Şairin en çok tercih ettiği kafiye çeşidi “kafiye-i mürdefe” dir. Ondan sonra en fazla “kafiye-i mücerrede” den yararlanmıştı. Şair, seyrek olarak “kafiye-i müessese” ve “kafiye-i mukayyede” yi de kullanmıştır. Mustafa Fennî kimi beyitlerde ise hiç kafiye kullanmamıştır. Buralarda ahenk yalnızca redifle sağlanmıştı:⁸

Kolların bend itseler bir görinür
Açsalar ol demde beş altı olur L. 39/3

Fennî’nin lugazlarında kullandığı redif biçimleri ve bunların sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

<i>Redif Biçimi</i>	<i>Kullanıldığı Beyit Sayısı</i>
Ek hâlinde	200
Kelime hâlinde	22
Ek + tek kelime hâlinde	4
TOPLAM	226

2.1.3. Beyit Sayıları

Şair daha çok 9 ve 10 beyitli lugaz yazmayı tercih etmiştir. Bu beyit sayıları ile yazılmış lugazlar toplam lugazların yaklaşık yarısını teşkil etmektedir (%45). Lugazlardaki beyit sayısı lugaz sayısına bölündüğünde (608/67) 9,07 gibi ortalama bir beyit sayısı da elde edilebilir. Fennî en fazla 17 beyitli, en az da 2 beyitli lugaz yazmıştır. Fennî’nin lugazlarının beyit dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁷ Diğer örnekler için bk. L. 1/2, L. 1/4, L. 5/4, L. 7/4, L. 7/9, L. 12/3, L. 18/7, 18/12, L. 20/4, L. 20/6, L. 21/6, L. 22/4, L. 22/9, L. 25/6, L. 28/4, L. 30/2, L. 33/2, L. 34/2, L. 35/4, L. 36/5, L. 36/6, L. 36/8, L. 39/6, L. 41/4, L. 41/9, L. 42/4, L. 45/2, L. 46/9, L. 49/9, L. 50/5, L. 50/6, L. 50/8, L. 51/6, L. 53/3, L. 55/3, L. 55/4, L. 55/7.

⁸ Diğer örnekler için bk. L. 8/6, L. 17/6, L. 20/8, L. 22/2, L. 27/6, L. 30/4, L. 35/3, L. 39/3, L. 40/8, L. 43/4, L. 47/4, L. 49/9, L. 51/9, L. 55/8, L. 57/8, L. 58/10.

Beyit Sayısı	LUGAZLAR	Toplam
2	ML. 1, ML. 6.	2
4	L. 35.	1
5	ML. 5.	1
6	L. 13, L. 17.	2
7	L. 15, L. 24, L. 25, L. 29, L. 38, L. 45, L. 52, L. 53, L. 54, T. 177.	10
8	L. 23, L. 28, L. 37, L. 47, L. 48, ML. 3, ML. 7.	7
9	L. 2, L. 5, L. 6, L. 7, L. 8, L. 10, L. 11, L. 14, L. 16, L. 31, L. 34, L. 36, L. 39, L. 43, L. 49, L. 51, L. 55, L. 56, ML. 2.	19
10	L. 9, L. 20, L. 21, L. 22, L. 27, L. 30, L. 42, L. 50, L. 57, L. 58, L. 59.	11
11	L. 1, L. 3, L. 4, L. 26, L. 41, L. 46.	6
12	L. 12, L. 19, L. 32.	3
13	L. 33, L. 40.	2
15	L. 44.	1
16	L. 18.	1
17	ML. 4.	1

2.2. İçerik Özellikleri

2.2.1. Dil ve İfade Özellikleri

Mustafa Fennî'nin *Divan*'ı incelendiğinde dilinin genellikle sade ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Buna ilaveten şair lugazlarında daha da sade bir dil kullanmıştır. Şairin diğer şiirine nispetle lugazlarında daha sade bir dil kullanmasının aslında bu türün bir gereği olduğu söylenebilir. Fennî, 67 lugazında yalnızca 183 Farsça izafetli tamlama, iki de Arapça tamlama kullanmıştır. Buna karşın tamamı Türkçe kelimelerden oluşan pek çok beyit lugazlarda yer almaktadır:

Hepsi Türkçe:⁹

Başda vardur anun bir ayacı	
Yine ellerde gezer bas-bayacı	L. 7/2
Ol nedür kim iki başlı bir yılan	
Anı her kim görse olur dal-taban	L. 20/1
Ne degişe koşılır ne satılır	
Bu sekiş anda iken çok atılır	L. 21/6

Bir kelime dışında hepsi Türkçe:¹⁰

Ayagından anı her kim <i>ki</i> tutar	
İbgi ile kanadından öter	L. 7/5
Yelkovandur kimi <i>deryâ</i> da uçar	
Uçduğı yerde biri birin geçer	L. 25/4
<i>Sâhibinin</i> belin büker dirler	
Ne çekerse kayış çeker dirler	L. 59/7

Yukarıdaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ayrıca, Türkçeye yerleşmiş, tabiri yerindeyse Türkçeleşmiş ifadeleri de yabancı sözcük olarak kabul etmezsek, Fennî'nin lugazlarındaki Arapça ve Farsça kelime sayısının diğer şiirleriyle karşılaştırıldığında çok daha az olduğu söylenebilir. Fennî, lugazlarında kimi zaman kaba saba ifadeleri de kullanmaktan çekinmemiştir:¹¹

Agzı karnında göti kolındadır	
Biri sağında biri solındadır	L. 42/3

Fennî, lugazlarına konu ettiği unsurları tarif ve tasvir etmek mecburiyetinin bir sonucu olarak, lugazlarında teşbihe yaygın bir şekilde yer vermiştir. Şairin yaptığı benzetmeler üzerinde ayrıca durulacaktır.

⁹ Diğer örnekler için bk. L. 29/5, L. 30/5, L. 31/3, L. 32/10, L. 41/5, L. 42/3.

¹⁰ Diğer örnekler için bk. L. 28/8, L. 30/2, L. 31/2, L. 32/6, L. 33/5, L. 37/3, L. 37/6, L. 42/7, ML. 2/9.

¹¹ Benzer örnekler için bk. L. 17/3, L. 22/2, ML. 1/1.

Aşağıya alınan beyitte lugazda sorulan “körük” boğum boğum olması sebebiyle “ney”e benzetilmektedir:

Ney gibi bendi var nice yerinde¹²

Nâle itse ‘aceb mi subh u mesâ

ML. 4/4

Kişileştirme, benzetme kadar olmasa da şairin lugazlarında fazlaca tercih ettiği bir diğer söz sanatıdır. Bayrak ya da mızrak sapı olan “gönder”in konu edildiği lugazdan alınan beyitte şair, bu nesneden teşhis yoluyla bir insan gibi söz etmektedir:

Gâh efendilere arkadaşdur

Geh yeniçeri ile yoldaşdur

L. 8/6

Fennî, lugazlarda ipucu vermek gayesi ile söz oyunlarına da sıklıkla başvurmuştur. Bu konu yazının “İpuçları” başlığı altında ele alınacaktır.

2.2.2. Lugaz Başlangıçları

Mustafa Fennî, lugazlarına bu türün gereği olarak içinde soru barındıran kalıp ifadelerle başlamıştır. Bunlar; “*Ol nedür ...*”,¹³ “*Ol ne ...dür*”,¹⁴ “*Nedür ol ...*”,¹⁵ “*Nedür âyâ ...*”,¹⁶ “*Kimdür ol ...*”,¹⁷ “*Kimdür âyâ ol ...*”,¹⁸ “*Bil nedür âyâ ...*”,¹⁹ “*Bilmek istersen nedür ol ...*”,²⁰ “*O ... âyâ nedür*”,²¹ “*Ol ... kim âyâ nedür*”,²² “*Ol ... şey nedür*”²³ şeklindeki kalıp ifadelerdir. Bunların arasında “*Ol nedür ...*”, “*Ol ne ...dür*” ve “*Nedür ol ...*” sırasıyla

¹² Bu dizenin son tef’ilesinde vezin aksamaktadır.

¹³ L. 9, L. 11, L. 12, L. 13, L. 17, L. 20, L. 29, L. 30, L. 31, L. 32, L. 33, L. 34, L. 37, L. 38, L. 40, L. 42, L. 43, L. 44, L. 50, L. 52, L. 53, ML. 1, ML. 3, ML. 5, ML. 6, ML. 7.

¹⁴ L. 8, L. 15, L. 16, L. 21, L. 22, L. 25, L. 26, L. 27, L. 28, L. 35, L. 36, L. 45, L. 47, L. 51, L. 58, L. 59.

¹⁵ L. 1, L. 2, L. 4, L. 5, L. 7, L. 18, L. 19, L. 23, L. 49, L. 55, L. 56, T. 177, ML. 2, ML. 4.

¹⁶ L. 6, L. 24.

¹⁷ L. 14, L. 57.

¹⁸ L. 41.

¹⁹ L. 46, L. 48.

²⁰ L. 10.

²¹ L. 54.

²² L. 39.

²³ L. 3.

şairin en çok tercih ettikleridir. Sivrisineğin sorulduğu lugazdan alınan aşağıdaki başlangıç beytinde şair “*Ol ne sâzendedür kim çengi yok*” diyerek sivrisineğin çıkardığı sese işaret etmiş ve böylece lugazına başlangıç yapmıştır:

Ol ne bir sâzendedür kim çengi yok
Ney çalar lâkin neyün âhengi yok L. 51/1

2.2.3. Mahlas Kullanımı

Şair 67 lugazından 47’sinde mahlasını kullanmış, 4’ünde “fennî” sözcüğünü mahlas anlamı dışında son beyitte zikretmiş,²⁴ 16’sında ise mahlasını hiç kullanmamıştır.²⁵ Görüldüğü üzere Mustafa Fennî lugazlarının büyük bölümünde mahlasını kullanmıştır (%70). Şair kimi zaman da mahlasını tevriyeli olarak şiirine dahil etmiştir. Aşağıdaki beyitte bu durum söz konusudur. Burada şair kelimenin “fen” anlamını ortaya koyarken öte yandan kendi mahlasını da kastetmektedir:²⁶

Lugaz Fennî dime hatm oldı bende
Ma’ârif ehline olmaz perende L. 54/7

2.2.4. Lugazlara Konu Olan Nesne ve Varlıklar, Lugazların Cevapları

Mustafa Fennî tespit edebildiğimiz kadarıyla lugazlarına hayvanlar, ev eşyaları, inşaat malzemeleri, aletler, bitkiler, yiyecekler vs. birbirinden oldukça farklı şeyleri konu etmiştir. Aşağıda bunlar tablo hâlinde verilmiştir.²⁷ Şairin lugazlarında sorduğu unsurlar büyük oranda tespit edilmiştir. Cevabından emin olunamayanlar için yay araç içinde soru işareti, cevabı bulunamayanlar için ise soru işareti kullanılmıştır. Gü-

²⁴ L. 12, L. 14, L. 32, L. 36.

²⁵ L. 3, L. 4, L. 13, L. 17, L. 30, L. 31, L. 33, L. 35, L. 37, L. 40, L. 41, L. 55, L. 56, ML. 1, ML. 6, ML. 7.

²⁶ Benzer örnekler için bk. L. 14/9, L. 23/8, L. 32/12, L. 36/9.

²⁷ Lugazların cevaplarının büyük bir kısmı AE Mnz 718, AE Mnz 719, 06 Mil Yz A 1129 numaralı lugaz mecmualarının fihrist bölümünden yararlanılarak ortaya konmuştur.

nümüzde kullanılmayan, açıklama gerektiren ifadeler ya da lugaz mecmualarında verilen kimi farklı cevaplar dipnotta belirtilmiştir.

LUGAZ		LUGAZIN CEVABI	LUGAZ		LUGAZIN CEVABI	LUGAZ		LUGAZIN CEVABI
No	Yay. No		No	Yay. No		No	Yay. No	
1	L.1	Keçiboynuzu	24	L.24	Şamandıra	47	L.47	Kızak
2	L.2	Yedek ²⁸	25	L.25	Makara	48	L.48	Lif
3	L.3	Su Kabağı	26	L.26	Cehre ²⁹	49	L.49	Deniz Mâliki
4	L.4	Sülük	27	L.27	İshak (?) ³⁰	50	L.50	Pire
5	L.5	Oyuk ³¹	28	L.28	Çeng (?) ³²	51	L.51	Sivrisinek
6	L.6	Külâh Mismâr(?) ³³	29	L.29	Vezne ³⁴	52	L.52	Ok Kuburu
7	L.7	Tırl ³⁵	30	L.30	Kiremit	53	L.53	Sakız
8	L.8	Gönder ³⁶	31	L.31	İğne	54	L.54	Rende
9	L.9	Mısır	32	L.32	Mekik	55	L.55	Denizanası

²⁸ **Yedek:** "1. Kahve ocağında, su kaynatılan musluklu teneke. 2. Küçük kazan. 3. Cezve. 4. Testi. 5. Çinko ibrik. 6. Bakır çaydanlık. 7. Güğüm. 8. Büyük çay demliği. 9. Su konan kap, kova." (Çağbayır 2007: V/5268–5269).

²⁹ **Cehre:** "Pamuk, yün veya ipek gibi maddeleri eğirip ip hâline getirmeye yarar alet, iğ" (Çağbayır 2007: I/769).

³⁰ Lugaz mecmualarında L. 27'ye verilen cevap budur. Fakat bu ifadenin doğru cevap olduğuna dair kesin bir kanıya varamadık.

³¹ **Oyuk:** "İnsan ve hayvan şeklini andırır korkuluk; bostan korkuluğu." (Çağbayır 2007: IV/3659).

³² AE Mnz 719'da bu lugazın cevabı "İshak" olarak gösterilmiştir. Ancak her iki cevaptan da emin değiliz.

³³ AE Mnz 719'un fihrist bölümünde yer alan bu ifadenin ne anlama geldiğini tespit edemedik. AE Mnz 718'de bu lugaza cevap olarak "şeker külâh" verilmiştir, ancak her iki cevaptan da emin olamadık.

³⁴ **Vezne:** "Ateşli silahlarda barut yuvası, barutluk." (Çağbayır 2007: V/5116).

³⁵ **Tırl:** (طریل): Topaç; uğultu ve vızıltı sesi çıkaran oyuncak." (Redhouse 1987: 1239).

³⁶ **Gönder:** "Ucuna bir şey takılan ve çeşitli yerlerde kullanılan uzun sınıklara verilen isim." (Ayverdi 2005: I/1071).

10	L.10	Bini ³⁷	33	L.33	Kor ve Kar	56	L.56	Dayakçılık(?) ³⁸
11	L.11	Kova	34	L.34	Dolap ³⁹	57	L.57	Lahana
12	L.12	Servi	35	L.35	Kurbağa	58	L.58	Yemeni
13	L.13	Koruk (üzüm)	36	L.36	Nişan	59	L.59	Çorbacı Kemani ⁴⁰
14	L.14	Minare Alemi	37	L.37	Kav ve Çakmak	60	T.177	Dua
15	L.15	Çerâğ	38	L.38	Masat	61	ML.1	Kum Saati
16	L.16	Aliciğim Baliciğim ⁴¹	39	L.39	Sefer Tası	62	ML.2	Kum Saati
17	L.17	Tırabzan Babası ⁴²	40	L.40	Zıbık ⁴³	63	ML.3	Keçiboynuzu
18	L.18	Tuğla	41	L.41	Terazi	64	ML.4	Körük
19	L.19	Kırbaç	42	L.42	Meşk ⁴⁴	65	ML.5	Mum
20	L.20	Falaka	43	L.43	Sini	66	ML.6	Gözlük
21	L.21	Gülle	44	L.44	Irgat ⁴⁵	67	ML.7	?
22	L.22	Ceviz	45	L.45	Mala			
23	L.23	Sabun	46	L.46	Beşik			

³⁷ **Bini:** “Kapı ve dolap gibi şeylerin kapakları kapatıldığında arada kalan boşluğu örtmek için üst kapağa çakılmış olan çita.” (Çağbayır 2007: I/615). Aynı lugaz için AE Mnz 718’de “perde” cevap olarak verilmiştir.

³⁸ “Dayakçılık” bu lugaza AE Mnz 719 numaralı mecmuada verilen cevaptır. AE Mnz 718 ve 06 Mil Yz A 1129’da bu lugaza cevap olarak “Şehzâde İmâmı” verilmiştir, ancak her iki cevaptan da emin olamadık.

³⁹ **Dolap:** “Dönerek aşağıdan yukarıya su çeken çark veya çarkık.” (Çağbayır 2007: II/1266).

⁴⁰ AE Mnz 718’de bu lugaza “yoğurtçu kayışı” cevap olarak verilmiştir.

⁴¹ Lugaz mecmualarında L. 16’ya verilen cevap budur. Ancak bu ifadenin ne anlama geldiğini tespit edemedik.

⁴² **Tırabzan babası:** “Merdiven başına tırabzanı desteklemek üzere konan yuvarlak başlı kalın dayanak.” Ayverdi 2005: III/3164).

⁴³ **Zıbık:** “(زَبَق):Yapma erkeklik organı, vibratör.” (Redhouse 1987: 1004).

⁴⁴ **Meşk:** “Meşinden yapılmış su kabı; kırba.” (Çağbayır 2007: III/3170).

⁴⁵ **Irgat:** “Denizcilikte gemilerde ve yapılarda kullanılan, yatay kollarla birkaç kişi tarafından çevrilen bocurgat.” (Çağbayır 2007: II/2048).

Şairin lugazlarına konu ettiği unsurlar şöyle sınıflandırılabilir:

<i>Fennî'nin Lugazlarına Konu Ettiği Unsurlar</i>	
Hayvanlar	Sülük, pire, sivrisinek, kurbağa, denizanası.
Bitki ve Yiyecekler	Keçiboynuzu, ceviz, koruk, mısır, lahana, sakız, servi.
Giyecekler	Yemeni.
İnşaat Malzemeleri	Kiremit, tuğla, külah mismâr (?).
Muhtelif Eşyalar	Kova, iğne, sini, meşk, sabun, lif, su kabağı, çorbacı kemani, beşik, falaka, kızak, sefer taşı, tırıl, kırbaç, kav ve çakmak, yedek, çerâğ, mum, gözlük.
Aletler	Mala, ırgat, masat, cehre, mekik, makara, rende, vezne, gülle, ok kuburu, nişan, dolap, şamandıra, kum saati, terazi, köruk.
Soyut Unsurlar	Dua.
Diğer Unsurlar	Oyuk, deniz mâliki, bini, kor ve kar, Tırabzan babası, minare alemi, aliciğim bâliciğim, zıbık, gönder, İshak (?), dayakçılık (?), çeng (?).

2.2.5. Lugazlarda Konu Olan Unsurlar İçin Kullanılan Benzetmeler

Fennî lugaza konu ettiği unsurları tarif ve tasvir etmek için çeşitli varlıkları benzetme ögesi olarak kullanır. Bunların arasından özellikle kuşa ve yılanaya yapılan benzetmelerin ön plâna çıktığı görülmektedir. Şairin lugaza konu ettiği şeyler için benzetme unsuru olarak en fazla kullandığı varlık kuştur. Kuştan sonra en çok benzetme amaçlı kullanılan varlık ise yılan olmuştur.

A. Kişi ve kişilikle ilgili benzetmeler: Mustafa Fennî lugaza konu ettiği ögeleri muhtelif kişi ya da kişiliklerle ilişkilendirmiş, lugaza konu olan unsur ile bunlar arasında benzerlik ilişkisi oluşturmuştur. Bu ilişki sebebiyle ayrıca sıklıkla teşhis sanatı da teşekkül etmiştir. Kişi ve kişilikle ilgili benzetmeleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

Meslek erbâbı: Bekçi/pâsbân (L. 5/6, L. 35/3), demirci/haddâd (L. 6/8), kapıcı/derbân (L. 10/3), müneccimbaşı (L. 11/3), boy beyi (L. 12/5), bir güruh asker (L. 18/1), topçu (L. 21/4), acayıp asker/acâib leşker (L. 24/1), pehlivan (L. 50/3, L. 57/2), çengi (L. 51/8), çilekeş hizmet-

kar (L. 59/3), yüksek payeli komutan/serdâr-ı mu'allâ-pâye (L. 58/1), Bosnalı yiğit komutan /Bosnevî şecî serdâr (L. 57/1), sazende (L. 28/1, L. 51/1), Arap harami (L. 29/1).

“Kurbağa”nın sorulduğu lugazda şair, onun bekçi gibi geceleyin ta sabaha kadar şehri gezdiğini ifade etmekte, böylece kurbağayı bekçiye benzetmektedir:

Başdan ayaga degin câme yeşil kemha geyer
Pâsbân-veş gice tâ subha degin şehri gezer L. 35/3

Dinî ve tasavvufî kişi ve kişilikler: Gülşenî dervişi (L. 12/9), Mevlevî-zâde (L. 12/10), büyük şeyh/şeyh-i kebîr (L. 26/5), riyasız kâmil şeyh/şeyh-i kâmil-i bî-riyâ (L. 34/1), Halvetî şeyhi (L. 36/4), Mevlevî şeyhi/şeyh-i Mevlevî (L. 44/1), kalender derviş/kalender ışık (ML. 4/5), çıplak derviş/derviş uryân (L. 26/7), Derviş Ahmed (L. 51/5).

“İrgat” nesnesinin sorulduğu lugazdan alınan aşağıdaki beyitte şair, irgadı gece ve gündüz ayakta duran bir Mevlevî şeyhine teşbih etmektedir:

Ol nedür şeyh-i Mevlevî-âsâ
Gice vü gündüzi turur ber-pâ L. 44/1

Erkeklerle ilgili olanlar: Uzun boylu genç/cevân-ı bâlâ-kad (L. 12/1), yiğit/şecî, bahadır (L. 12/4, L. 59/2), nazlı genç/cevân-ı nâz-perver (L. 23/1).

“Servi”nin konu edildiği lugazdan alınan aşağıdaki beyitte şair, serviyi uzun boylu bir gence benzetmektedir:

Ol nedür bir cevân-ı bâlâ-kad
Vasfını itdiler anun bî-'add L. 12/4

Kadınlarla ilgili olanlar: Yeni yetme kız/duhter-i nev-reste (L. 9/1), hileci kadın/zen-i mekkâre (L. 11/7), endamlı güzel/nigâr-ı râst-kâmet (L. 19/1), âşüfte (L. 19/3), makamı yüce ay parçası/mehpâre-i âlî-mâkam (L. 14/1), peri yüzlü/perî-peyker (L. 21/2), ay yüzlü/kamer-ruhsâr, meh-rû (L. 43/1, L. 49/3), misli bulunmaz kız/misli bulunmaz duhter (L. 49/1), peri (L. 4/2), gümüş göğüslü/sîm-ber (L. 23/5), kıyak âfet (L. 21/3), genç dilber/dil-ber nev-cevân (ML. 1/1), temiz kız/duhter-i pâkize (ML. 7/1), kocasız bakire/bâkire-i bî-şevher (ML. 7/1).

Aşağıdaki beyit “gülle”nin sorulduğu lugazdan alınmıştır. Şair burada gülleyi deniz ve karada tutkunu çok olan kıyak bir âfet olarak ifade etmiştir:

Çokdur üftâdesi bahr u berde
Bir kıyak âfet idi her yerde L. 21/3

İnsan tabiatıyla ilgili olanlar: Tuhaf kişi/turfa şahs, şahs-ı ‘ucûbe, acâib şahs, şahs-ı garîb,⁴⁶ serkeş/bâgî (L. 5/7), demir gibi katı kalpli/âhen-veş dili saht (L. 21/5), vefalı kardeş/birâder-i pür-vefâ (L. 42/1), hasûd (L. 54/4), zarif (L. 31/1, L. 48/1), derviş gönüllü /derviş-dil (L. 18/3).

Mustafa Fennî, *Divan*'ındaki 48. lugazda “lif”i sormaktadır. Burada şair teşhis yoluyla lifi ak benizli hoş yüzlü cismi temiz zarif bir kişiye benzetmektedir:

Bil nedür âyâ cihânda ol zarîf
Ak benizli hoş-likâ cismi nazîf L. 48/1

Kişi ve kişilikle ilgili diğer benzetmeler: Çocuk/tıfl (L. 37/3), iki ayaklı kişi/shahs-ı dü-pâ (L. 46/1), ak benizli (L. 48/1), veled-i zina Arap (L. 50/1), sersem dede (L. 51/5), kişi (L. 30/1, L. 33/2, L. 54/1), lal (L. 4/6), ucube yüzlü/‘ucbe-likâ (L. 17/1), Baba Nukût (L. 28/6), çılgın âşık/âşık-ı şeydâ (ML. 4/13).

B. Bitkilerle ilgili benzetmeler: Fidan/nihâl (L. 10/1), saçlı sümbül (L. 9/3), nilüfer (L. 24/5), kabak (L. 29/5), çiçek/şükûfe (L. 33/8), yasemin (L. 33/8), lale (L. 33/8), gonca (L. 27/3), servi (L. 46/2, L. 52/4).

Şair aşağıdaki beyitte lugaza konu ettiği “şamandıra”yı suyun üstünde durması bakımından nilüfere benzetmektedir:

Bâg-ı âlemde o yıldız böcüğünden çoktur
Misli-nilüfer o dâ'im suyun üstünde biter L. 24/5

C. Hayvanlarla ilgili benzetmeler: Kuş/murg,⁴⁷ horoz (L. 7/3), tavus kuşu (L. 7/3), kuzgun (L. 7/6), çavuş kuşu/murg-ı serheng (L. 7/7),

⁴⁶ L. 5/1, L. 18/12, L. 36/1, L. 39/1, L. 41/1.

⁴⁷ L. 7/1, L. 16/1, L. 16/9, L. 25/1, L. 26/1, L. 26/3, L. 27/1, L. 33/3, L. 35/1, L. 52/4.

doğan/bâz (L. 8/1), baykuş/bûm (L. 11/8), turna/küleng (L. 16/3), yelkovan (L. 25/3, L. 41/5), bülbül/hezâr (L. 23/2, L. 27/3), saka kuşu (L. 25/4), çalığı (L. 32/4), çakır (L. 41/3), yılan/mâr,⁴⁸ ejder,⁴⁹ iki başlı ejderha (ML. 4/11), yılan balığı/mâr-ı mâhî (L. 19/11), eşek arısı/zenbûr (L. 16/2), çekirge (L. 33/5), yarasa/şeb-pere (L. 35/2), balık/mâhî (L. 40/1), semender (ML. 4/3), koyun/ganem (ML. 4/12).

Fennî lugaza konu ettiği nesne ya da varlığı kimi zaman çeşitli kuş türlerine kimi zaman da kuşa benzetir. Şair on beş farklı lugazda, yirmi altı farklı beyitte kuş ve kuş türleri ile ilgili benzetmeleri kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte kuşa benzetilen nesne ses çıkararak bir tür topaç olan "tırıl"dır:

Nedür ol murg-ı münakkaş âyâ
Bed-sadâ ile öter bûm-âsâ L. 7/1

D. Kozmik unsurlarla ilgili benzetmeler: Kuyruklu yıldız (L. 19/8), ay/meh (L. 23/6), hilal (ML. 4/12).

E. Yiyecek ve içeceklerle ilgili benzetmeler: Yoğurt/mâst (L. 45/2), şarap/mey (L. 20/6).

F. Çeşitli eşyalarla ilgili benzetmeler: Başlık/serpuş (L. 6/1), müceverher/güher, gevher (L. 13/1, L. 33/9), oyuncak/bâzîçe (L. 22/10), çadır/hayme (L. 28/5), kum saati (L. 40/5), delinmemiş inci/dürr-i nâsüfte (L. 53/1), kalbur/gırbâl (L. 54/1), yay/kemân (L. 59/1), elmas renkli iki top/iki tûp elmas-gûn (ML. 2/1), ney (ML. 4/4), müdevver iki billûr (ML. 6/1).

Fennî, *Divan*'ındaki 54. lugazda "rende"yi sorar. Şair burada delikli olması açısından rendeyi kalbura benzetir:

O şahs âyâ nedür gırbâl-âsâ
Vücûdî dîdedür anun ser-â-pâ L. 54/1

G. Diğer unsurlarla ilgili benzetmeler: Tekke/hankâh (L. 12/1), küre (L. 3/1), gülle (L. 3/4, L. 22/1), gemi/sefîne-i deryâ (ML. 4/10).

⁴⁸ L. 2/1, L. 4/1, L. 8/3, L. 8/8, L. 10/2, L. 15/5, L. 19/5, L. 19/6, L. 20/1, L. 20/2, L. 27/8, L. 32/2, L. 41/6, L. 50/2.

⁴⁹ L. 4/3, L. 8/1, L. 32/1, L. 59/1.

2.2.6. İpuçları

Mustafa Fennî, lugaza konu ettiği unsurları çeşitli tasvir ve benzetmelerle anlatmasının yanında onların bulunmasını kolaylaştırmak için ayrıca kimi ipuçlarına da başvurmuştur. Şair bu ipuçlarını büyük oranda lugazların son beyitlerine yerleştirmiştir. Son beyte yerleştirilen ipuçları arasında son iki ya da son kelimedede olanların sayısı da oldukça fazladır.

2.2.6.1. Eş ve Benzer Sesli Sözcüklerin Kullanımıyla Verilen İpuçları

Bu tarz ipuçları Fennî'nin sıklıkla tercih ettiği ipuçlarıdır. Tabir yerindeyse şair, biraz da lugazın cevabını lugazı okuyan kişinin gözünün içine sokmak için bu yöntemle başvurmuş olmalıdır. Fennî'nin ipucu vermek kastı ile kullandığı kelime, dikkatli bir gözle incelenirse bulunabilir. Bir iki istisna dışında şair böyle kelimeleri lugazlarda başarılı bir biçimde gizlemiştir. Aşağıdaki beyit bu istisnalardan biridir. Fennî, *Divan*'ındaki 9. lugaza "mısır" bitkisini konu eder. Onun çeşitli özelliklerini saydıktan sonra lugazın 9. beytinin ikinci mısramında "*Gûyiyâ sandum Mısırlı kendümi*" der ve böylece lugaza konu olan nesnenin sesteşi olan Mısır ülkesini kastediyor görünerek cevabı verir:

Ol şeker-leb gûş idince pendümi
Gûyiyâ sandum *Mısırlı* kendümi L. 9/9

Kapı ve dolap gibi şeylerin kapakları kapatıldığında arada kalan boşluğu örtmek için üst kapağa çakılmış çita olan "bini"yi (Çağbayır 2007: I/615) sorduğu lugazında şair, "*Şehrümüzde vardur anun yüz bini*" dizesi içerisinde "bini" sözcüğünü anmaktadır:

Kimi eski Fenniyâ kimi yeni
Şehrümüzde vardur anun yüz *bini* L. 10/9

Mustafa Fennî, "kova"yı sorduğu lugazında; onun su taşımasından, kuyudan su çekilmesine yaradığından, herkesin evinde bulunduğundan bahsettikten sonra, lugazın 8. beytinin ilk dizesinde "*Hanesinden anı her kim ki kova*" diyerek lugazda ele alınan "kova"yı şiirinde ayrıca zikreder:

Hânesinden anı her kim ki *kova*
Bûm-veş vîrânede tutar yuva L. 11/8

İnşaatların vazgeçilmez unsurlarından olan “tuğla”yı konu ettiği lugazında Fennî, bu nesnenin bulunmasını kolaylaştırmak maksadı ile at kılından süpürge biçiminde yapılp bir sırığa takılan, Osmanlılarda padişah, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi vb. kişilerce kullanılan belirti ve nişan (Baykal 1974: 141) olan “tuğ” kelimesinden bahsediyor görünerek “tuğla”yı lugazının içinde anmıştır:

O leşker şehre geldükde bu refât
Gelürler *tugla* sancakla her bâr L. 18/11

Fennî “top güllesi”ni sorduğu lugazının 9. beytinin ikinci dizesinde “*Gülle urmaga dahı ben kıyamam*” der ve böylece “gülle” kelimesini kullanır:

Ne cefâ eylese itme diyemem
Gülle urmaga dahı ben kıyamam L. 21/9

Dönerek iş gören çark, çıkırık (Ayverdi 2005: I/738) olan “dolap” Mustafa Fennî’nin *Divan*’ındaki 34. lugazına konu ettiği nesnedir. Şair bu lugazın 8. beytinin ikinci dizesinde “*Sonra kolundan tutar dölâb ider*” diyerek “dolap” sözcüğünü şiirinde anar böylece lugazı çözmek için uğraşanlara da ipucu vermiş olur:

Virmedükce söyleme bûse puser
Sonra kolundan tutar *dölâb* ider L. 34/8

Türkçeye Yunancadan geçen, denizcilikte gemilerde ve yapılarda kullanılan, yatay kollarla birkaç kişi tarafından çevrilen bocurgat (Çağbayır 2007: II/2048) olan “ırgat” *Divan*’daki 44. lugazda şair tarafından sorulan nesnedir. Aşağıya alınan beytin ikinci dizesinde şair bu kelimenin sesteşi olan ve çiftçi, yapı işçisi anlamına gelen “ırgat” sözcüğünü kullanmış böylece lugaza konu ettiği nesneyi şiirinin içinde anmıştır:

Çekdüğini çekeydi ger Ferhâd
Nâmuna dirdiler anun *ırgad* L. 44/12

Harç sürmek ve düzeltmek için kullanılan tahta saplı, üçgen ve yassı metal ağızlı duvarcı veya sıvacı aleti olan mala (Çağbayır 2007: III/3034) Fennî’nin *Divan*’ındaki 45. lugazına konu ettiği nesnedir. Şair bu lugazın 6. beytinin ikinci dizesinde “*Boylı boyınca gehî mâla dalar*” der.

Burada “mülk, varlık, servet” anlamında olan “mâl” kelimesinin ardına ismin yönelme hâlini ekler ve böylece “mala” sözcüğünü kullanır:

Kendüyi gâhîce çamura bular
Boylı boyınca gehî *mâla* dalar L. 45/6

Boru biçiminde içi boş bir kap olan kubur (Ayverdi 2005: II/1775) şairin eserindeki 52. lugazda ele aldığı nesnedir. Bu kabın içine, ok, fırça, tabanca gibi şeyler konur. Kuburluk dendiğinde ise daha çok okluk, sadak anlaşılır ki Fennî de aslında kelimeyi bu anlamı ile şiirinde kullanmıştır. Şair lugazın 7. beytinin ilk dizesinde “*ehl-i kubûr*” tamlaması içerisinde “kabirler, mezarlar” anlamı ile bu kelimeyi zikreder, ancak tabii ki maksadı “okluk, sadak” anlamına gelen “kubur” sözcüğüdür.

Bu mevâdı Fenniyâ ehl-i *kubûr*
Hall iderse taş diküp eyler huzûr L. 52/7

Tespit edebildiğimiz benzer örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

Gönder (bayrak ya da mızrağın ağaç sapı):

Bu lugaz hall olma dirsene eger
Fenniyâ yaz da Reşîd'e *gönder* L. 8/9

Tırabzan babası:

Baba Tagı'ndan idince o firâr
Ta *Trabzon*'da varup tutdı karâr L. 17/5

Cehre (ip eğirmek için kullanılan alet):

Fenniyâ bu lugazı sal şehre
Kim güşâd eyleye bir gül-*çehre* L. 26/11

Vezne (ateşli silahlarda barut yuvası):

Bu lugaz *vezne* gelmez ey Fennî
Hele 'ayb eylemem begenmeyi L. 29/7

Nişân (atışlarda vurulması istenen nokta):

Kimseler idemez bu fenni 'ayân
Bu sözüme *nişân* kosun yârân L. 36/9

Pire (asalak bir böcek):

Pîre vü sıbyâna olur âşinâ
Bây u gedâ cümle ana mübtelâ L. 50/9

Yemeni (bir çeşit baş örtüsü):

Gözi gibi sakınur dâ'im anı
Dolaşanlar dahı Hind'i *Yemen'i* L. 58/7

2.2.6.2. Kelimelerin Hecelerinin Bölünmesi ya da Birleştirilmesi Yoluyla Verilen İpuçları

Fennî'nin sıkça başvurduğu diğer bir yöntem de budur. Şair, bu yöntemde sorduğu kelimenin seslerinin bir kısmını kastederek ya da iki kelimenin muhtelif hecelerini birleştirerek ipucu verir. Tespiti için oldukça dikkat ve hassasiyet gerektiren bu ipuçları fark edildiğinde hiçbir şüpheye yer bırakmadan lugazın çözümünü sağlar.

2.2.6.2.1. Kelimelerin Bölünmesi Yoluyla Ortaya Çıkan İpuçları

Mustafa Fennî, *Divan*'ındaki 22. lugazda "ceviz"i sormuştur. Lugazın 9. beytinde şair "*Pek iyüsi Begkoz içinde olur*" dizesinde bu nesnenin iyisinin Beykoz'da olduğunu ifade eder. Bir taraftan da bu varlığın isminin "Begkoz" sözcüğünün içinde olduğunu sezdirir. Beykoz ilçesine de adını veren "koz" ceviz demektir. "Begkoz" kelimesinden "koz" ifadesi alındığında lugazın çözümü yapılmış olur:

Hind'de olur sanma ki Çîn'de olur
Pek iyüsi *Begkoz* içinde olur L. 22/9

"Kor" ve "kar"ı sorduğu lugazında şair, bu iki varlıkla ilgili zıtlık ilişkisinden yola çıkarak muhtelif ipuçları verdikten sonra son beyitte lugaz meraklılarının işini kolaylaştıracak bir ipucu daha verir. "*Sogukda taşra çıkmaga korkar*" dizesinde geçen "korkar" kelimesi ikiye bölündüğünde "kor" ve "kar" sözcükleri ortaya çıkar:

Biri sürh ü biri beyâz duhter
Sogukda taşra çıkmaga *korkar*⁵⁰ L. 33/13

⁵⁰ Bu dizede ilk tef'ilede vezin aksamaktadır.

Sini, *Divan*'daki 43. lugaza konu olan nesnedir. Bu sözcük Arap harfleri ile “سنى” şeklinde yazılır. Şair aşağıya alınan “*Fennî (onun) adını açıkça söyle (ki), anlayanlar kavgasını etmesin.*” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz beyitte “gavgâsını” kelimesinin içinde “sini”yi zikreder. Arap harfleriyle “غوغاسنى” şeklinde yazılan kelimenin “سنى” bölümünde bu durum tebarüz etmektedir.

Âşikâre söyle Fennî nâmını
Fehm idenler itmesün gavgâsını L. 43/9

Mutfak aletlerinden “rende”nin konu edildiği lugazda şair lugazın son beytinin ikinci dizesinin son kelimesi olan “perende” içinde “rende” kelimesini zikretmektedir:

Lugaz Fennî dime hatm oldı bende
Ma'ârif ehline olmaz *perende* L. 54/7

Tespit edebildiğimiz benzer örnekler şunlardır:

Servi:

Bir şecî' dür beline ol *server*
Takınur iki yüzli bir hançer L. 12/4

Sefer Tası:

Pârekende olıcak bulmaz nizâm
Bir yere geldükde olur *tas*-tamâm L. 39/4

***Meşk* (meşinden yapılmış su kabı):**

Sad-hezârân âferîn olsun sana
Hayli *meşk*ün var lugazda Fenniyâ L. 42/10

Lif:

Bu lugaz bir sâdece te'*lîf*dür
Maksadum evsâfını ta'rifdür L. 48/7

2.2.6.2.2. İki Kelimenin Kimi Hecelerinin ve Seslerinin Birleştirilmesi Yoluyla Ortaya Çıkan İpuçları

Bıçak gibi kesici aletleri bilemeye yarayan çelikten, çubuk biçiminde araç olan “masat” *Fennî Divanı*’ndaki 38. lugazın konusu olmuştur. Mustafa Fennî, boyunun bir karış olması, aşçılar tarafından kullanılması, bıçağın onu kesmemesi gibi özelliklerinden bahsettikten sonra lugazın son beytinin ilk mısraında “*bakma sat*” ifadesi içinde “masat”ı anmıştır:

Çogına azına Fennî *bakma sat*
Akça itmezse eger ipin uzat L. 38/7

Şair “şamandıra” nesnesini sorduğu lugazının ilk beş beytinde bununla ilgili çeşitli ipuçları vermiş, en dikkat çekici ipucunu ise altıncı beyte saklamıştır. Şair bu beytin ilk dizesinde “*Âteşe mandıra yakdı*” demektedir. Burada “*Âteşe*” kelimesinin “*şe*” hecesi alınıp sonraki kelime “*mândıra*” ile birleştirilince “şamandıra” ortaya çıkmaktadır:

Âteşe *mandıra* yakdı olunca varın⁵¹
Cümlesi aldı fitili çün olup hâkister L. 24/6

Şair bu tarz bir diğer ipucunu *Divan*’ında yer alan 49. lugazında vermiştir. Bu lugaza konu olan nesne “deniz mâlik”dir. Bu lugazın sekizinci beytinin ilk dizesine şair “*Bendeniz mâlik*” kelimeleri ile başlamıştır. “*Bendeniz*” kelimesinden “deniz” alınıp bir sonraki sözcük olan “mâlik”le bir araya getirildiğinde lugazın cevabı belirmektedir:

Bendeniz mâlik olursam o kıza
Vasfını eyleyeyüm sonra size L. 49/8

“Sivrisinek”in konu edildiği lugazda şair, onun insanı rahatsız eden sesi, geceleri ortaya çıkıp gündüz gizlenmesi, uçması, cibinlik kullanıldığında insanı rahatsız edememesi gibi özelliklerinden bahsettikten sonra lugazın son beytinin ikinci dizesinde geçen “*sîne gerer*” ifadesinde “sinek” kelimesini açıkça anar:

Fenniyâ her kim ki bunu hall ider
Rûzgârın cevrine *sîne* gerer L. 51/9

⁵¹ Bu dizede vezin aksamaktadır.

Benzer örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

Yedek (bir çeşit kap):

Fenniyâ bu lugaza çekdün emek
Zürefâ halli için eyleye *dek* L. 2/9

Oyuk (bostan korkuluğu):

Bilür Fennî anı yârân elbet
O yok bu yok yere gel çekme zahmet L. 5/9

Servi:

Anladunsa bu fenni ey dâna
Ser vürüp sırrı eyleme ifşâ L. 12/12

Tâziyâne (kırbaç):

Getür hallini ey Fennî miyâne
Lugaz da irmeye hattâ *ziyâne* L. 19/12

Sabun:

Mücerred âdeme çok eylik eyler
Husûsâ *bun* deminde lâzum ekser L. 23/7

Makara:

Bu lugazla Fenniyâ yârı ara
Görmesün agyâr izün *basma kara* L. 25/7

Zıbık (yapay erkeklik organı):

Pek sakın sonra bozar ol mi'deni
Görmemişken lafzı *bıkdurdu* beni L. 40/11

2.2.6.3. Kelimelerdeki Harflerin Yerlerinin Değiştirilmesi Esasına Dayanan İpuçları

Fennî kimi zaman bir kelimedeki harflerin yerini değiştirmek yolu ile de ipuçları verir. Meşinden yapılmış su kabı, kırba (Çağbayır 2007: III/3170) olan "meşk" nesnesinin sorulduğu lugazda şair, böyle bir ipucu vermiştir. Bu ipucunun verildiği aşağıdaki beyitte, vezin gereği "şekim" okunan aslı "şekm" olan kelimedeki harflerin yeri değiştirildi-

ğinde “meşk” ortaya çıkar. Şair böyle bir işlemin yapılması gerektiğini de “kalb olur” ifadesi ile söyler:

Ger *şekim* dilerse ana *kalb olur*

İkisi bir yerde dâ'im sulb olur

L. 42/8

Şair *Divan'*ındaki 32. lugazda dokumacılıkta kullanılan “mekik” nesnesini sormaktadır. Bu lugazın aşağıya da alınan son beytinde, şairce verilen tüm ipuçları arasında belki de en orijinali yer almaktadır. Şair “mekik”e ulaşmak için birinci dizede “üstühân” sözcüğünü verir. Bu sözcüğün bozulması sayesinde lugaza konu olan nesneye ulaşılabileceğini söyler. “Üstühân”ın eş anlamlısı bilindiği üzere “kemik”tir. Kemik kelimesindeki harflerin yeri değiştirildiğinde ise karşımıza şairce sorulan “mekik” nesnesi çıkar:

Üstühân dirsem eger sen *boz da bil*

Çün bu fenni bilmege budur delîl

L. 32/12

*Divan'*da yer alan 7. lugaza şair “tırıl” nesnesini konu etmiştir. Fennî, bu lugazın son beytinin ikinci dizesinde “*Fenniyâ rıtlı perîşân idelüm*” demektedir. Burada yer alan “rıtlı” (رطلى) kelimesi perişan edilir yani harflerinin yeri değiştirilirse karşımıza “tırıl” (طريل) çıkar ve böylece lugaz da çözülmüş olur:

Halline mey-kedeye dek gidelüm

Fenniyâ *rıtlı perîşân idelüm*

L. 7/9

2.2.6.4. Eş ve Yakın Anlam İlgisinden Yola Çıkılarak Verilen İpuçları

Fennî, lugazların çözümü için kolaylık sağlamak maksadıyla kimi zaman lugaza konu olan unsurun diğer dillerdeki karşılığını kullanarak lugazı çözecek kişiye ipucu verir. Aşağıya alınan beyit “kırbaç”ın sorulduğu lugazın son beytidir. Fennî burada iki farklı ipucu yöntemini birleştirmiştir. Beytin ikinci dizesinin son iki kelimesi olan “*hattâ ziyâne*” sözcükleri ile bunu sağlamıştır. Buna göre “hattâ” kelimesinden “tâ” hecesi alınıp bir sonraki kelime olan “ziyâne” ile birleştirilince “kırbaç” kelimesinin Farsça karşılığı olan “tâziyâne” ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi şair burada hem eş ve yakın anlam ilgisinden hem de kelime-

lerin hecelerinin birleştirilmesi yönteminden yararlanarak ipucu vermiştir:

Getür hallini ey Fennî miyâne
Lugaz da irmeye hattâ ziyâne L. 19/12

Aşağıdaki beyit "iğne"nin sorulduğu lugazdan alınmıştır. Beytin sonunda yer alan "süzen" kelimesi, Farsça "iğne" anlamına gelen "sûzen" kelimesini çağrıştıracak biçimde kullanılmıştır. "süzen" sözcüğü ilk okunduğunda "süz-" fiilini akla getirirse de bu, lugaz meraklıları için gözden kaçırılmayacak bir ipucudur.

Çünkü oldur güller üstinde diken
Dâ'imâ mestâne-veş çeşmün süzen L. 31/8

"Beşik"ın sorulduğu lugazdan alınan bu beyitte ise şair "Ey Fennî bu lugazı arayan safa ehli, Mehdi çıkınca bulamaz." der. Mehdi bilindiği üzere İslâm âleminde kurtarıcı olarak gelmesi beklenen kişidir. Onun gelmesi için kullanılan tabir "Mehdi'nin çıkması"dır. Fennî burada güzel bir söz oyunu yaparak Arapça beşik anlamına gelen "mehd" kelimesini de kastederek lugazdaki ipucunu verir. Elbette ki lugazdan beşik anlamına gelen "mehd"i çıkarırsanız sonuca ulaşmanız oldukça güçleşecektir:

Bu lugazı arayan ehl-i safâ
Mehdi çıkınca bulamaz Fenniyâ L. 46/11

Fennî bazen de lugazda sorduğu varlığı çağrıştıracak yakın anlamlı bir sözcüğü lugazında anar. Şair, *Divan*'ındaki 13. lugazda olgunlaşmamış, ham üzüm olan "koruk"u konu etmektedir. Bu lugazdan aşağıya alınan beyitte Mustafa Fennî, koruk için "asma" sözcüğünü ipucu olarak vermektedir:

Neslini sorsan hemân ol yâdigâr
Sıkılıp elden ider asma karâr L. 13/6

2.2.6.5. Harflerle İlgili İpuçları

Fennî çok sık olmamakla birlikte bazen kelimelerde hangi harflerin bulunduğu, bunların sayısını ve özelliklerini söyleyerek ipucu vermiştir. Aşağıya alınan beyitte şair lugaza konu olan varlığın harflerinin

ve bu harflerin noktalarının sayısının on olduğunu ifade etmektedir. Bu da “keçiboyunu” (بينوزي كجي) bitkisi ve onun meyvesidir:

Ol nedür kim harfleri ondur tamâm
Noktaları dahı ondur ve’s-selâm ML. 3/1

Burada ise lugazda sorulan nesnenin ilk harfinin kaf (ق) son harfinin ise ye (ي) olduğu ve lugaza konu olan varlığın isminin sekiz harfle yazıldığı ifade edilmiştir. Bu da “kum saati”dir (ساعتي قوم):

Evveli kâf âhiri yâdur
Cümle heşt harf bir özge ma’nâdur ML. 2/8

2.2.6.6. Ebcet Hesabı ile Verilen İpuçları

Muhtemelen Fennî çözümlmesini güç gördüğü kimi lugazlarında, lugaza konu olan unsurun bulunmasını kolaylaştırmak için onun ebcet hesabındaki karşılığını verir. Bunu doğrudan söylediği gibi dolaylı yollardan da ifade edebilir. Şimdi, tespit edebildiğimiz kadarıyla Fennî’nin lugazlarında bu tarzda verilmiş ipuçlarını ele alalım.

Mustafa Fennî, *Divan’*ında yer alan 4. lugazında “sülük”ü sorar. Şair, lugazın son beytinin ilk mısraında “*Reh-i ma’nâya gide bir sâlik*” demektedir. Burada şairin belirttiği şekilde “sâlik” (سالک) sözcüğünden bir çıkartılırsa yani ebcet hesabına göre bire tekabül eden elif (ل) kelimeden atılırsa sözcük “sülük”e (سلک) dönüşür ve böylece lugaza konu olan varlık tespit edilebilir:

Reh-i ma’nâya gide bir sâlik
Olur elbette bu fenne mâlik L. 4/11

Fennî’nin *Divan’*ındaki 17. lugaza konu olan nesne “tırabzan baba”sıdır. Şair aşağıdaki beyitte bu nesnenin dört harften oluştuğunu söyler. Sonra da başı iki ayağı bir diyerek cevabı bize açık eder. Ebcet hesabı ile “2” rakamı “be”(ب), “1” ise “elif”tir (ل). Bunları ardı ardına yazdığımızda Arap harfleriyle karşımıza “baba” (بابا) sözcüğü çıkar:

Bu lugaz gerçi ki dört harf iledür
İkidür başı ayağı birdür L. 17/6

Fennî *Divan'*ındaki 18. lugazda tuğlayı (طوغله) sorar. Onunla ilgili çeşitli ipuçları verdikten sonra bu kelimenin ebcetteki karşılığını “*Bin ellidür bu ‘asker olsa ta’dâd’*” dizesinde geçen “bin elli” ifadesi ile verir (ط : 9 + و : 6 + غ : 1000 + ل : 30 + • : 5 = 1050):

Bin ellidür bu ‘asker olsa ta’dâd
İderler cem’ olup bir kal’a bünyâd L. 18/15

Mustafa Fennî top güllesini sorduğu lugazının 4. beytinde “gülle” (كله) kelimesinin ebcet hesabındaki karşılığı olan elli beş sayısını zikreder (ك : 20 + ل : 30 + • : 5 = 55):

Topcıdur *elli beşün* yoldaşdır
Nefere kendüni elde taşdır L. 21/4

*Divan'*da yer alan 24. lugazda ele alınan nesne “şamandıra”dır. Şair aşığıya alınan beytin ikinci dizesinde bu nesne ile ilgili kısmî bir ipucu vermektedir. “*Add idenler kiminün başın üç yüz dirler*” diyerek kelimenin, ebcet hesabına göre üç yüz sayısına tekabül eden harfle başladığını ifade eder ki bu da “şın” (شن)’dir:

Üç ayak üzre turur kimisi mânend-i se-pâ
‘Add idenler kiminün başını üç yüz dirler L. 24/2

Bir diğer beyitte ise şair lugaza konu ettiği “iğne”nin ebcetteki karşılığını lugazın içinde zikreder. Burada “*Girdüğünce yetmiş altı yaşına*” dizesinde geçen “yetmiş altı” sayısı iğnenin (اكنه) ebcet hesabındaki karşılığıdır (ا : 1 + ك : 20 + ن : 50 + • : 5 = 76):

Girdüğünce *yetmiş altı* yaşına
Bir yular takdılar anun başına L. 31/3

Şair aşığıdaki beyitte “*adedde yüz yigirmidür*” diyerek cevap olarak istediği nesnenin ebcet hesabıyla yüz yirmi sayısına tekabül eden bir sözcük olduğunu açıkça söyler. Yüz yirmi sayısına denk gelen kelime ise “lif”tir (ليف), (ل : 30 + ی : 10 + ف : 80 = 120):

Yüz yigirmidür ‘adedde Fenniyâ
Kim bilürse âferîn olsun ana L. 48/8

Fennî aşığıya alınan bir diğer beyitte ise lugazda sorulan varlığın harflerinin yarısının ebce hesabına göre 26 ettiğini söylemektedir. Burada söz konusu olan nesne körüktür (كورك). Bu sözcüğün harflerinin yarısını (كو) alırsak, bunların ebcede göre toplamı 26'ya tekabül eder (ك : 20 + و : 6 = 26):

Bîst ü şeşdür hurûfınun nısfı
Lîk bâkîsin eylerüm ihfâ ML. 4/16

2.2.7. Lugazın Çözümü İçin Verilen Vaatler

Şair lugazların çözülmesini teşvik etmek için kimi zaman samimi, kimi de mizâhî bir yaklaşımla ödülleri vaat eder. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Mısır ülkesi:

Nazar idüp bu sır-ı nev-neşîde
Bilürse Mısır'ı vir Fennî Reşîd'e L. 6/9

Saçlı toru (at):

Kim bu sırrı hall iderse Fenniyâ
Saçlı toruyı ana gördüm sezâ L. 9/10

Kahve ikramı:

Bu lugaz işte tamâm oldı dilâ
Fenniyâ halline bir kahve caba L. 27/10

Sivas şehri:

Kim olur ise bu sırra âşinâ
Bahş idem Sivas'ı ana Fenniyâ L. 45/7

Aferin olsun:

Yüz yigirmidür 'adedde Fenniyâ
Kim bilürse âferîn olsun ana L. 48/8

Âferîn Fenniyâ ol üstâda
Böyle eyler irince bast-ı makâl ML. 5/5

On iki yaşında kız:

Fenniyâ kim bilürse bu lugazı
Alur ol on iki yaşında kızı ML. 2/9

Köle olma:

Kime fâş olsa bu sırr-ı mübhem
Yekdür Allah ben anun bendesiyem ML. 7/8

2.2.8. Fennî'nin Lugaz Yazan Diğer Şairlerle İlişkisi

Yukarıda belirtildiği üzere 18. yüzyıl lugaz sanatının en verimli dönemidir. Bu dönemde pek çok lugaz şairi yetişmiştir. Mustafa Fennî'nin bu şairlerden Reşîd ile sıkı bir münasebet içerisinde olduğu onu lugazlarında anmasından anlaşılmaktadır. Fennî'nin lugazlarında ismi geçen Reşîd, Ramiz'in *Âdâb-ı Zuraîfâ*'sında "...husûsâ lugaz u mu'ammâda ızhâr-ı mahâret itmiş pâkize-hayâl bir zât-ı huçeste-hûsâl idi." (Erdem 1994: 128) ifadesi ile lugaz yazma konusundaki başarısı dile getirilen Rüşdi-zâde Reşîd (öl. 1739)'dir. Aşağıya da alınan beyitlerden anlaşıldığı üzere bu iki şair arasında lugaz konusunda bir iletişim söz konusudur:

Nazar idüp bu sırr-ı nev-neşîde
Bilürse Mısr'ı vir Fennî Reşîd'e L. 6/9

Bu beyitte ise Fennî lugaz çözme konusunda Reşîd'i başarılı bulmakta ve yazdığı lugazı çözebilecek kişi olarak da Reşîd'i göstermektedir. Burada hem lugazını ancak usta bir lugaz şairinin çözebileceğini ifade ederek ona bir değer atfetmekte hem de Reşîd'in bu konudaki uzmanlığını vurgulamaktadır:

Bu lugaz hall olına dirsene eger
Fenniyâ yaz da Reşîd'e gönder L. 8/9

Aşağıya alınan bir diğer beyitte ise Fennî'nin yazdığı her lugazı halletmesi için Reşîd'e göndermediğini, ancak yeterince iyi olduğunu düşündüğü lugazları gönderdiğini anlamaktayız:

Fenniyâ öyle degül kazun ayağı bir kez
İy midür bu lugazı yaz da Reşîd'e gönder L. 24/7

2.2.9. Fennî'nin Kendi Lugaz Şairliğini ve Lugazlarını Değerlendirmesi

Mustafa Fennî, özellikle lugazlarının son beyitlerinde, kimi zaman kendi lugaz şairliği kimi de yazmış olduğu lugazlarla ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. Aşağıya alınan beyitte şair fazlaca lugaz yazması sebebiyle kendine "aferin" demektedir. Buradan anladığımız kadarıyla Fennî lugaz yazma işinde başarılı olduğu kanaatinde-dir:

Sad-hezârân âferîn olsun sana
Hayli meşkûn var lugazda Fenniyâ L. 42/10

Bu beyitte ise şair lugaz yazma konusundaki başarısı dolayısıyla kendini yükseklerde gören nefsine seslenir. Buna göre beyitte "(Ey) Fennî! Lugaz bende tamamlandı deme, maarif ehline (yüksekten) uçmak (uygun) olmaz."⁵² diyen şair lugaz yazma konusunda kendini hangi mertebede gördüğünü dile getirir:

Lugaz Fennî dime hatm oldı bende
Ma'ârif ehline olmaz perende L. 54/7

"İrgat" nesnesinin sorulduğu lugazdan alınan beyitte ise şair, yazdığı lugazı oldukça başarılı bulmakta ve kendine aferin demektedir:

Âferîn Fennî-i suhandâna
Bir lugaz yapdı kim levendâne L. 44/15

Şair eserinde yer alan 11. lugazda "kova"yı konu eder. Fennî bu lugaz için "bir içim su oldu" tabirini kullanarak lugazın güzelliğini vurgular. Diğer taraftan da sorulan nesnenin suyla bağlantılı olduğunu imâ eder:

Boş yere yârâna Fennî söylemez
Bir içim su oldı zîrâ bu lugaz L. 11/9

Fennî kimi zaman lugazların zorluk derecelerini dile getiren ifadeler kullanmıştır. Örneğin "ceviz"ın sorulduğu lugazdan alınan beyitte şair bu lugazın çözümünün çetin olduğunu söyler. Bunu

⁵² Beyti "Lugaz fenni bende tamamlandı deme, maarif ehline (yüksekten) uçmak (uygun) olmaz." şeklinde de günümüz Türkçesine aktarmak mümkündür.

yaparken aynı zamanda bir tür ceviz cinsi olan çetin cevizi de sezdirir.⁵³ Şair ayrıca burada çocukların cevizle oyun oynamalarını da söz konusu etmektedir:

Bâzîçedür tıfl-ı dile gûyiyâ
Bu lugazun halli çetin Fenniyâ L. 22/10

Aşağıdaki beyitte ise şair yukarıdaki beytin tam tersine lugazın çözümlünün kolay olduğunu dile getirir. "Sefer taşı"nın sorulduğu lugazda geçen beyitte şair: "Ey Fennî! Okuyanlar (bana) kalay çekmesin diye bu lugazı kolay yaptım." diyerek hem lugazın kolay olduğunu vurgulamakta, hem lugazı zor yapması hâlinde gelecek tepkilerden çekindiğini dile getirmekte, hem de sefer taşıyla bağlantılı olan "kalay çekmek" tabirini kullanarak ipucu vermektedir:

Fenniyâ bu lugazı yapdum kolay
Okuyanlar çekmesün diyü kalây L. 39/9

"Sabun"un konu edildiği lugazdan alınan aşağıdaki beyitte Fennî, bu lugazın ancak hüner sahibi ehil kişilerce çözülebileceğini söylemekte ve bir bakıma bu yolla lugazın zorluğuna vurgu yapmaktadır:⁵⁴

Lugaz Fennî cihânda bir eserdür
Bunu temyîz iden sâhib-hünerdür L. 23/8

Şair bu beyitte ise söz konusu lugazın zorlukla bitirildiğini söylemekte ve eksiği varsa da okuyan kişi tarafından tamamlanmasını istemektedir:

Bu lugaz buldı güc-ile encâm
Eksügi de var ise eyle tamâm L. 41/11

2.3. Mecmualardaki Lugazlar

Yukarıda değinildiği üzere şairin tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanan *Divan*'ında 59'u lugazlar bölümünde, biri ise bir tarih manzumesinin içinde olmak üzere 60 lugazı yer almaktadır. Bu kadar lugazı

⁵³ Benzer örnek için bk. L. 36/9.

⁵⁴ Benzer örnek için bk. L. 40/13.

bulunan bir şairin, lugaz mecmualarında *Divan*'ından farklı lugazlarının yer alabileceği düşüncesinden hareketle lugaz mecmuaları taranmıştır. Yapılan taramada umulduğu kadar olmasa da *Divan*'da bulunmayan 7 farklı lugaz tespit edilmiştir. Belirleyebildiğimiz kadarıyla Fennî'ye ait, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 718'de kayıtlı lugaz mecmuasında 59, Ali Emirî Manzum 719'da kayıtlı lugaz mecmuasında 60, Ali Emirî Manzum 567'de kayıtlı mecmuada 60, Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 1129'da kayıtlı lugaz mecmuasında 59, 06 Mil Yz A 774'te kayıtlı lugaz mecmuasında 59 lugaz vardır.⁵⁵

Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 567'de kayıtlı mecmuada *Fennî Divanı*'nda yer alan 56 lugaz vardır. *Divan*'daki L. 2, L. 3, L. 5, L. 35 bu mecmuada yoktur. Buna karşın *Fennî Divanı*'nda yer almayan “*Nedür ol iki tûp elmas-gûn*” (ML. 2), “*Ol nedür kim harfleri ondur tamâm*” (ML. 3), “*Nedür ol kim müdevver iki billûr*” (ML. 6), *Nedür ol duhter-i pâkîze-güher*” (ML. 7) şeklinde başlayan 4 farklı lugaz mevcuttur.

Aynı koldan geldikleri anlaşılan, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 718'de ve Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1129'da kayıtlı lugaz mecmualarında *Fennî Divanı*'nda da olan 56 lugaza yer verilmiştir. *Divan*'daki L. 1, L. 2, T. 177 bu mecmualarda yoktur. Burada “*Ol nedür kim bir edebsiz bî-hayâ*” şeklinde başlayan ve büyük olasılıkla Reşîd'e ait olan bir lugaz Fennî'nin olarak gösterilmiştir.⁵⁶ Bu mecmualarda şairin *Divan*'ında bulunmayan “*Ol nedür kim iki dil-ber nev-cevân*” (ML. 1), “*Ol nedür harfleri ondur tamâm*” (ML. 2) şeklinde başlayan ve başlığında Fennî'ye ait olduğu ifade edilen iki lugaz yer almaktadır.

Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 719'da kayıtlı lugaz mecmuasında *Fennî Divanı*'nda yer alan 56 lugaz bulunmaktadır. *Divan*'daki L. 3, L. 4, L. 5, L. 46 bu mecmuada yer almamıştır. Bununla birlikte şairin

⁵⁵ Bu mecmualardan Millet Kütüphanesi AE Mnz 718'de kayıtlı lugaz mecmuası yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. bk. Sarıhan, 2011, Arıkan 2011. Diğer lugaz mecmuaları ise Marmara Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Üzeyir Aslan ve Doç. Dr. Hakan Taş danışmanlığında yürütülen bir proje ile yüksek lisans tezi olarak çalıştırılmaktadır.

⁵⁶ bk. AE Mnz 718, 24^a ve 06 Mil Yz A 1129, 22^a. Bu lugaz AE Mnz 567, 248^b ve AE Mnz 719, 57^a'da Reşîd'e ait gösterilmiştir.

*Divan'*ında bulunmayan 4 lugaz bu mecmuada yer bulmuştur. Bunlardan “*Nedür ol iki tûp elmas-gûn*” (ML. 2), “*Nedür ol [kim] fakîre hemzânû*” (ML. 4), “*Ol nedür kim hemîşe ta'zîmen*” (ML. 5) şeklinde başlayan üç lugazda Fennî mahlası şiirlerin son beytinde geçmektedir. **Ali Emîrî Manzum 718**'de Fennî'ye ait olarak ifade edilen ve “*Ol nedür kim iki dilber nev-cevân*” (ML. 1) şeklinde başlayan bir diğer lugaz ise burada lâ-edrî olarak gösterilmiştir.

Milli Kütüphane **06 Mil Yz A 774**'te kayıtlı lugaz mecmuasında ise tamamı *Fennî Divanı*'nda da yer alan 56 lugaz bulunmaktadır. Burada *Fennî Divanı*'nda bulunan L. 2, L. 3, L. 5 ve T. 177 yoktur.

Yukarıda belirtildiği üzere Mustafa Fennî'nin, *Divan'*ında yer almayan yedi farklı lugazı mecmualarda yer bulmuştur. Daha ziyade mana lugazı özelliği taşıyan bu manzumelerden üçünün, bahsi geçen mecmualarda Fennî'ye ait olan ve *Divan'*ında da bulunan lugazlarının arasında yer alması,⁵⁷ bunların dördünde şairin mahlasının da geçmesi,⁵⁸ dil ve üslup açısından Mustafa Fennî'nin diğer lugazlarına benzemesi ve yaptığımız araştırma neticesinde divan şiirinde Fennî mahlasıyla şiirler yazan diğer şairlerin lugaz yazdıklarına dair bir bilginin de olmaması⁵⁹ bu lugazların Mustafa Fennî'ye ait olduğu düşüncesini doğrulamaktadır.⁶⁰

---

⁵⁷ ML. 1, ML. 2, ML. 7.

⁵⁸ ML. 2, ML. 3, ML. 4, ML. 5.

⁵⁹ Tezkire ve edebiyat tarihi türündeki eserlerin yanında, Fennî mahlası ile şiir yazan şairlerin divanları da taranmıştır.

⁶⁰ Yozgatlı Mehmed Said Fennî'nin, *Divan'*ında bir muamması vardır. İfade açısından lugazı andıran bu manzume mecmualarda tespit edilen lugazlarla dil ve üslup bakımından oldukça farklıdır. bk. Yozgatlı Mehmed Said 1996: 245.

2.3.1. Divan'da Yer Almayan Mecmualardaki Lugazların Tenkitli Metni

1.

Fā'īlātūn fā'īlātūn fā'īlūn
- + - - / - + - - / - + -

- 1 Ol nedür kim iki dil-ber nev-cevān
Bir biriyle deęşik oynar her zamān
- 2 Bir birine dā'im aqıdur meni
Bilemezseñ ben de sikeyim seni [Kum saati]

2.

Fe'īlātūn mefā'īlūn fe'īlūn
+ + - - / + - + - / + + -

- 1 Nedür ol iki tōp elmas-gün
Oldı çevgān-ı dehr elinde zebūn
- 2 Sīnesi şerha şerha 'āşıkdur
Giceler şubha dek uyanıkdur
- 3 Şulehānuñ enīs ü hem-demidür
Evliyānuñ celīs ü maħremidür
- 4 Biri doydıkdā biri qalır aç
Oldı bir birine meger muħtāc
- 5 Taşrasından içi nümāyāndur
Bilmek anı bunuñla āsāndur

---

1. AE Mnz 718, 27^b; AE Mnz 719, 68^a; 06 Mil Yz A 1129, 25^b.

1 deęşik oynar her zamān: deysik oynarlar hemān AE Mnz 718; 06 Mil Yz A 1129.

2 dā'im aqıdur meni: aqıdur dā'im meni AE Mnz 718; 06 Mil Yz A 1129 //
bilemezseñ: bilmez iseñ AE Mnz 719.

2. AE Mnz 567, 301^a; AE Mnz 719, 67^b.

3 – AE Mnz 567.

4 – AE Mnz 567.

5 – AE Mnz 567.

- 6 Yek-çeşimdür velī şabāh aḥşām
Aḳıdur dīdesinden eşki müdām
- 7 Hānesi içre nītekim zühhād
Mu'tekıfdür velī müheyā zād
- 8 Evveli kāf āhiri yādur
Cümle heşt ḥarf bir özge ma'nādur
- 9 Fenniyā kim bilürse bu luğazı
Alur ol on iki yaşında kıızı

[Kum saati]

3.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

- + - - / - + - - / - + -

- 1 Ol nedür kim ḥarfleri ondur tamām
Noḳtaları daḫı ondur ve's-selām
- 2 Yılda bir kerre ider 'arz-ı vücūd
Müntefi' olurlar andan ḥāş u 'ām
- 3 Geh semīz olur gehī ḡāyet za'īf
Yüreḡi ditrer ele alsañ müdām
- 4 İki dest ile ider ḥamli zuhūr
Toḡırur beş on veled mā lā-kelām
- 5 Anasından çok yaşar oḡulları
Belki ḳalır zinde tā rüz-ı kıyām
- 6 Münḥanīdür yāya beñzer ḳāmeti
Ṭatludur aḡırlıḡı mānend-i cām

6 – AE Mnz 719.

3. AE Mnz 567, 251^b; AE Mnz 718, 88^a; 06 Mil Yz A 1129, 78^b.

1 Noḳtaları daḫı ondur ve's-selām: Noḳtası daḫı on oldı ey hümām AE Mnz 567.

2 Müntefi' olurlar andan: Müntefi' olur anuñla AE Mnz 718, 06 Mil Yz A 1129.

3 ditrer: oynar AE Mnz 567.

4 – AE Mnz 718, 06 Mil Yz A 1129.

5 Anasından çok yaşar oḡulları: Māderinden çok yaşar oḡlancığı: AE Mnz 718, 06 Mil Yz A 1129// belki: yine AE Mnz 718, 06 Mil Yz A 1129.

6 Münḥanīdür: Boynu uzun AE Mnz 718, 06 Mil Yz A 1129.

- 7 Ehl-i 'irfāndan alınur iltimās
Bu luğaz ḥalline ide ihtimām
- 8 Bunı her kim fetḥ iderse Fenniyā
Ḳapusında olayum kemter ḡulām
- [Keçiboyuz]

4.

Fe'īlātün mefā'ilün fe'īlün

+ + - - / + - + - / + + -

- 1 Nedür ol [kim] faḳīre hem-zānū
Ülfet itmez kibār ile aṣlā
- 2 Gıceyi gündüze ider ḡālib
Meskeninde olunca pā-ber-cā
- 3 Meyl ider āteşe semender-veş
Līk efsürdedür zamān-ı şitā
- 4 Ney gibi bendi var nice yerinde
Nāle itse 'aceb mi şubḥ u mesā
- 5 Nemed içre vücūdı dāḡ olmuş
Bir ḳalender ışıkdur o ḡüyā
- 6 Kevkebe başdırdı felek anı
Yine eyler vücūdını ihfā
- 7 Mūcidi oldı ibtidā Hūşeng
İtdi bu şeyi 'āleme ihdā
- 8 Zātı erbābı içre erzāndur
Ansız olmaz velī bütün dünyā
- 9 Beñzedirdüm anı şütür-murḡa
Līk meyl eylemez şuya ḳaḫ'ā

7 – AE Mnz 718, 06 Mil Yz A 1129.

4. AE Mnz 719, 23^a.

1 faḳīre: faḳra AE Mnz 719.

4 Bu beytin ilk mısraının son tef'ilesinde vezin aksamaktadır.

6 Bu beytin ilk mısraının ikici tef'ilesinde vezin aksamaktadır.

7 Mūcidi oldı ibtidā Hūşeng: İbtidā mūcidi oldı Hūşeng AE Mnz 719.

9 Beñzedirdüm anı şütür-murḡa : Şütür-murḡ beñzedirdüm anı AE Mnz 719.

- 10 Karşı kor rüzgāra her demde
Oldı gūyā sefīne-i deryā
- 11 Nefes aldıqça cūşsesi artar
Nitekim iki başlu ejderhā
- 12 Kırba olur gehī mişāl-i ğanem
Lāğar olur gehī hilāl-āsā
- 13 Na'ra urup derūnı āh eyler
Nitekim mest ü 'āşık-ı şeydā
- 14 Ekşerī hāke rūymāl eyler
Pest iken kāmēti olur bālā
- 15 Pençe ursa ne dem aña üstād
Virür eṭrāfa dürlü dürlü şadā
- 16 Bīst ü şeşdür ḥurūfınuñ nişfi
Līk bākīsın eylerüm iḥfā
- 17 Fenniyā kim bilürse bu luğazı
Ma'rifetle odur cihān-ārā

[Körük]

5.

Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün

+ + - - / + - + - / + + -

- 1 Ol nedür kim hemīşe ta'zīmen
Dutar el üzre anı ehl-i kemāl
- 2 Hāne içre kıyām itdükçe
Bürka' eyler yüzine naqş-ı ḥayāl
- 3 Durduğınca virür zemīne şeref
Mesken olur aña rü'ūs-ı cibāl
- 4 Deheninde tutar zer-i ḥāliş
Penbe ile derūnı māl-ā-māl

15 eṭrāfa: eṭrāfına AE Mnz 719.

16 ḥurūfınuñ: ḥarfinüñ AE Mnz 719.

5. AE Mnz 719, 93^b.

4 penbe ile derūnı: penbe-i derūnı AE Mnz 719.

5 Āferīn Fenniyā ol üstāda
Böyle eyler irince baş-ı maḳāl [Mum]

6.

Mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün
+ --- / + --- / + - -

1 Nedür ol kim müdevver iki billür
Taḳıcaḳ burnuña virür göze nür
2 Taḳup parmağına şatar Yahūdī
Yüri hey ḳaḫbenüñ burnaz cehūdī [Gözlük]

7.

Fe'īlātün fe'īlātün fe'īlün
+ + - - / + + - - / + + -

1 Nedür ol duḫter-i pākīze-güher
Nedür ol bākire-i bī-şevher
2 Ümm-i dünyādan idenler 'uzlet
Anı bir görmege eyler rağbet
3 'İffet ü 'işmeti şol mertebede
Görmemişler etegin bir yerde
4 Vāḳı'a mişli anuñ yoḳ dirlər
Anı görmek hele bir ḳal'a deger
5 Şu'lesi pāyede hürşīde çıkar
Burc-ı ābīde anuñ duḫteri var
6 İki 'aşıḳ aña deryā-dil-i zār
Anı āğūşa çeküp şekl-i ḫiṣār
7 Rū'yeti anlara fāyık görünür
Ġayriye anda daḳāyık görünür
8 Kime fāş olsa bu sırr-ı mübhem
Yekdür Allah ben anuñ bendesiyem

6. AE Mnz 567, 321^a.

7. AE Mnz 567, 336^a.

3. Sonuç

*Divan'*ında ve mecmualarda toplam 67 lugazı bulunan Mustafa Fennî, lugazlarının büyük bir bölümünü mesnevi nazım biçimi ile kaleme almıştır. Şair lugazlarının 62'sinde mesnevi, 3'ünde gazel, 2'sinde ise kıt'a nazım şeklini tercih etmiştir. Şair lugazlarında aruzun kısa kalıplarını kullanmış, ancak çok fazla imaleye başvurması ve zaman zaman zihaf yapması sebebiyle vezin kullanımı açısından çok da başarılı olamamıştır.

Fennî'nin lugaz manzumelerinde en çok tercih ettiği beyit sayısı dokuzdur. Lugazların toplam beyit sayısı lugaz sayısına bölüldüğünde ortaya çıkan ortalama beyit sayısı da yaklaşık 9'dur. Şair en çok "kafiye-i mürdefe"den yararlanmışır. Ondan sonra en fazla yararlandığı kafiye çeşidi ise "kafiye-i mücerrede"dir. Bunun yanında Fennî, kimi beyitlerde hiç kafiye kullanmamış buralarda ahengi yalnızca redifle sağlamıştır.

Şair lugazlarında oldukça sade bir dil kullanmış, Arapça ve Farsça tamlamalara fazla yer vermemiştir. Şair, mahlasını da genellikle kullanmıştır. Sıklıkla benzetme ve kişileştirme sanatlarına başvurmuştur. Özellikle son beyitlerde lugazların çözümü için kimi esprili kimi de samimi vaatlerde bulunmuş; yine son beyitlerde kendi lugaz şairliği ve lugazları hakkında değerlendirmeler yapmıştır.

Fennî lugazlarında konu bakımından herhangi bir sınırlama yapmaz. O, inşaat malzemelerinden eşya ve aletlere, yiyeceklerden hayvan ve bitkilere kadar pek çok unsuru lugazlarına konu etmiştir. Ama bunların arasında aletler diğerlerine nispetle daha ziyade sorulan öğeler olmuştur. Ayrıca, tespit edebildiğimiz kadarıyla Fennî, "dua" dışında hiç bir soyut unsuru da lugazlarında sormamıştır.

Şair lugaza konu ettiği nesne ve varlıkları çeşitli unsurlara benzetmiştir. Bunlar arasında kuş ve kuş türleri ile yılan benzetme sıklığı açısından şairin en fazla tercih ettikleridir.

Fennî'nin lugazlarının en dikkat çekici yönlerinden biri, şairin lugazların çözümünü çeşitli söz oyunları ile onların içinde zikretmesidir. Bunun için lugazda sorulan varlığın ismini oluşturan harflerin özelliklerinin, sayısının ve ebcet değerinin söylenmesi, kelimelerin harflerinin yerlerinin değiştirilmesi, lugaza konu olan unsurun isminin eş seslisinin

ya da başka bir dildeki karşılığının lugazda zikredilmesi, kelimelerin hecelerinin bölünmesi ya da birleştirilmesiyle sorulan varlığın isminin bulunması gibi yöntemleri kullanmıştır. Şairin bu tür ipuçları vermesi, lugazlarının büyük oranda “lafız lugazı” özelliği taşımasını sağlamıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla şair, “hall-i lugaz” olarak adlandırılan ve lugaz çözümü içeren manzumeler yazmamış; aynı şekilde mensur lugaz da kaleme almamış, lugazla benzer nitelikler gösteren muamma türünde de ürün vermemiştir.

Mustafa Fennî, lugaz konusunda dönemin ünlü lugaz şairlerinden Reşîd’le münasebet içindedir. Kimi lugazların çözümünü ona havale etmesi bunun açık bir göstergesidir.

Lugaz şairi olarak Fennî’nin Türk edebiyatındaki yeri, kütüphanelerdeki yazma eserlerin kataloglanması ve hatta yayınlanmasının ardından yapılacak ayrıntılı bir inceleme neticesinde, daha doğru bir biçimde tespit edilebilir.⁶¹ Ancak Mustafa Fennî’nin lugazlarının lugaz mecmualarında hatırı sayılır bir yer tutması, çok sayıda lugaz yazması ve lugazlarının yukarıda üzerinde durulan özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Türk edebiyatında bu alanda önde gelen şairlerden olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

AHTERÎ MUSTAFA EFENDİ (2009), *Ahterî-i Kebîr*, (hızl. H. Ahmet Kırkkılıç – Yusuf Sancak), Ankara: TDK Yayınları.

ARIKAN, Fatma Betül (2011), *Ali Emirî Manzum 718 Numaralı Lugaz Mecmuasının (50^a-90^b) Çeviriyazımı ve İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

BAYKAL, Bekir Sıtkı (1974), *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

⁶¹ Marmara Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Üzeyir Aslan ve Doç. Dr. Hakan Taş, Türk edebiyatında lugazla ilgili bir çalışma yapmaktadırlar.

- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük, Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, I-V, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇAPAN, Pervin (2005), "18. yy. Tezkirelerinde Örneklenen Mu'ammâ ve Lugazlar", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 26, s. 205-222.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil – Yusuf Ziya Öksüz (1979), *Türk Bilmeceler Hazinesi*, İstanbul: Ülker Yayınları
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1978), "Lûgazlara Dair", *Türk Kültürü*, S. 193, s. 43-47.
- DEMİRKAZIK, H. İbrahim (2009), *18. yy. Şairi Mustafa Fennî, Dîvân (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, I-II, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (1999), "Fuzulî'nin Nesib Bölümü 'Lugaz' Olan Bir Kasidesi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXIX, S. 1-2, s. 79-86.
- DURMUŞ, İsmail (2003), "Lugaz", *DİA*, İstanbul XXVII, s. 221-222, (I-XXXIX Neşri devam etmektedir).
- ELÇİN, Şükrü (1970), *Türk Bilmeceleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ELÇİN, Şükrü (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDEM, Sadık (1994), *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı, (İnceleme –Tenkitli Metin – İndeks – Sözlük)*, Ankara: AKM Yayınları.
- GİBB, E. J. W. (1943), *Osmanlı Şiiri Tarihi*, I/1, İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- HÜSEYİN Kazım Kadri (1945), *Türk Lûgati, Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lûgatleri*, I-IV, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- HÜSEYİN REMZÎ (1305), *Lugat-ı Remzî*, I-II, İstanbul: Matba'a-i Hüseyin Remzî.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu*, (1965), İstanbul: MEB Yayınları.
- KARAALİOĞLU, Seyit Kemal (1978), *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- LEVEND, Âgâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

- MECMU'A-İ EŞ'ÂR VE ELGÂZ, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Bölümü Manzum 567'de kayıtlı yazma.
- MECMU'A-İ LUGAZ, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 774'te kayıtlı yazma.
- MECMU'A-İ LUGAZİYÂT, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Bölümü Manzum 718'de kayıtlı yazma.
- MECMU'A-İ LUGAZİYÂT, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1129'da kayıtlı yazma.
- MEHMED SÜREYYÂ (1997), *Sicill-i 'Osmânî*, I-IV, (hzl. Mustafa Keskin – Ayhan Öztürk – Hamdi Savaş – Havva Kurt), İstanbul: Sebül Yayınevi.
- MERMER, Ahmet – Neslihan Koç Keskin (2005), *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MÜNTEHABÂT-I ELGÂZ-I BA'Zİ ŞU'ARÂ-YI MEŞHÛRE, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Bölümü Manzum 719'da kayıtlı yazma.
- ONAY, Ahmet Talat (1996), *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, (hzl. Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZTOPRAK, Nihat (2007), "Himmat-zâde Abdî'nin Dîvân-ı Lugazı", *Essays in Memory of Hazel E. Heughan*, Edinburgh: Hazel E. Heughan Educational Trust Publication, s. 145–177.
- PALA, İskender (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- REDHOUSE, James (1987), *A Turkish And English Lexicon*, Beyrut: Librairie Du Liban.
- SARIHAN, Orhan Çağrı (2011), *Ali Emirî Manzum 718 Numaralı Lugaz Mecmuasının (1^b-50^u) Çeviriyazımı ve İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ (1973), *Edebiyat Lüğatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TUMAN, Mehmet Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâilî*, I-II, (hzl. Cemal Kurnaz – Mustafa Tatcı), Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- UZUN, Mustafa (2003), "Lugaz", *DİA*, İstanbul XXVII, s. 222–223, (I-XXXIX Neşri devam etmektedir).
- YOZGATLI MEHMED SAİD (1996), *Fennî Dîvânı*, (hzl. Ali Şakir Ergin), Ankara: Yozgat Belediyesi Yayınları.